

ERKEN DÖNEM OSMANLI TAŞRA BÜROKRASİSİNDE KAZÂYÂ USULÜ: EDREMİD KADISI MEVLÂNÂ SİNAN'IN MİDİLLİ'DE YAZDIĞI KAZÂYÂ DEFTERİ

The Practice of *Kazâyâ* in Early Ottoman
Provincial Bureaucracy: *Kazâyâ* Register Kept by
the *Kadı* of Edremid, Mawlana Sinan in Lesbos

Fatma Erdim*

Özet

Osmanlı taşra bürokrasisi tarafından üretilen evraktan günümüze ulaşmış olanların görece azlığı taşra bürokrasisinin mahiyeti ve işleyiş mekanizması hakkında esas olarak merkezi bürokrasinin ürettiği evrak ve defter serilerine dayalı eksik veya tek taraflı bir bakış açısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı bürokratik geleneklerinin oluşmasında taşra idaresi ile hükümet merkezi arasındaki ilişkinin ve karşılıklı etkileşimin girift yapısının kavranmasına olanak tanıyacak sağlam bir teorik çerçevenin inşasında taşra bürokrasisinin ürettiği sınırlı sayıdaki evrakın ehemmiyeti yadsınamaz.

Bu makalede taşrada üretilerek hükümet merkezine gönderilmesi yönüyle öne çıkan ve birtakım karinelere hareketle II. Mehmed'in saltanat döneminin sonlarına tarihlenebilen bir kazâyâ defterinin şekil ve muhteva analizi yapılarak Osmanlı taşra

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fatma.erdim@istanbul.edu.tr ORCID: 000-0003-1389-3488

Bu satırların yazarı için çalışmasını okuyarak değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e, Prof. Dr. Pál Fodor'a ve Doç. Dr. Özgür Oral'a teşekkür etmek zevkli bir vazifedir. Ayrıca bu makalenin ana kaynağını teşkil eden kazâyâ defterinde geçen bazı Yunanca kelimeler ve şahıs isimleri ile ilgili bilgisine başvurduğum Doç. Dr. Elias Kolovos'a teşekkürlerimi sunarım.

Makale Geliş Tarihi: 07.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 01.03.2024

bürokrasisinde kazâyâ usulünün mahiyetine odaklanılmıştır. 15. yüzyılın sonlarına doğru Midilli adasının Osmanlılar tarafından fethini müteakip Edremid Kadısı Sinan Efendi'nin¹ Midilli'de gerçekleştirdiği teftişin raporlarını ihtiva eden söz konusu defter incelenirken merkezî bürokrasinin taşradaki temsilcileri addedilen Osmanlı kadılarının taşra ile merkez irtibatının sağlanmasında müfettiş sıfatıyla oynadıkları role de dikkat çekilmiştir. Mevzubahis defter erken dönem Osmanlı taşra bürokrasisinde kazâyâ usulü ile ilgili kıymetli bilgiler sunmasının yanı sıra oldukça erken tarihli bilgileri haiz bulunması açısından Midilli adasının tarihine ilişkin araştırmalar için de önemli görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı taşra bürokrasisi, kazıyye/kazâyâ defteri, Midilli, Edremid kadısı, teftiş raporu.

Abstract

The relative scarcity of surviving documents produced by the Ottoman provincial bureaucracy has paved the way for an incomplete or one-sided perspective on the nature and functioning mechanism of the Ottoman provincial bureaucracy, based primarily on the series of registers and documents produced by the central bureaucracy. In this particular context, the importance of the limited number of documents generated by the provincial bureaucracy cannot be overlooked in the construction of a solid theoretical framework that will enable us to grasp the intricate structure of the relationship and interaction between the provincial administration and the central government in the formation of Ottoman bureaucratic traditions.

This article focuses on the nature of the practice of the *kazâyâ* in the early Ottoman provincial bureaucracy by analyzing the form and content of a *kazâyâ* register, which stands out for being produced in the provinces and later sent to the central government and which can be dated to the end of Mehmed II's reign based on

¹ Osmanlılarda medrese çıkışlı ulemaya *Efendi* unvanı verildiği, genel itibarıyla büyük ulema ve şeyhler için kullanılagelen *Efendimiz* anlamındaki *Mevlânâ* unvanının Osmanlı kadıları ve müderrisleri için de kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 183. Bu minvalde Edremid kadısı makale başlığında *Mevlânâ* kelimesi *Efendi* anlamını mündemiç olduğu için kazâyâ defterinde geçtiği şekilde "Mevlânâ Sinan" olarak metin içerisinde ise "Sinan Efendi" şeklinde anılmıştır. Bu ayrıntıya dikkatimi çeken Arş. Gör. Abdülhadi Uysal'a teşekkür ederim.

several presumptions. The register in question, dating from the late 15th century, encompasses the reports of investigations conducted by *kadı* of Edremid, Sinan Efendi, in the aftermath of the Ottoman conquest of the island of Lesbos. The role played by the Ottoman *kadis*, who were considered representatives of the central government in the provinces, as inspectors ensuring the connection between the provinces and the central government is also highlighted in this study, which makes use of the aforementioned register as the main source. In addition to providing an invaluable insight into the practice of *kazâyâ* in the early Ottoman provincial bureaucracy, this *kazâyâ* register also holds particular significance for research regarding the history of the island of Lesbos due to the early information it contains.

Keywords: Ottoman provincial bureaucracy, *kazıyye/kazâyâ* register, Lesbos/Lesvos, *kadı* of Edremid, inspection report.

Giriş

Taşrada üretilen ve hükümet merkezine gönderilen defterler arasında yer alan *kazıyye/kazâyâ defterleri* yakın zamanlarda yapılmış oldukça mahdut sayıdaki ilmi çalışma göz önüne alındığında görece yeni istifade edilmeye başlanılan bir kaynak türünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda eğer Osmanlı taşra bürokrasisinin mahiyeti ve ürettiği evrak hakkıyla değerlendirilecek ise *kazâyâ* defterleri verimli bir malzeme sağlayacaktır. Bu noktadan hareketle *kazıyye* defterlerine dayalı literatürün gelişmesine katkı sağlama gayesiyle kaleme alınan bu makalede öncelikle teorik altyapıyı tesis etmek amacıyla *kazâyâ* defterleri hakkında genel bir çerçeve sunulacaktır. Bunu yaparken bu tarz defterlerin nasıl tanımlanabileceğinin yanı sıra Osmanlı kalemîyesi tarafından oldukça geniş bir anlam yelpazesi içinde “*kazâyâ* defteri” şeklinde nitelendirilen hangi defterlerin aşağıda tanımlanacak olan “*tipik kazâyâ defteri*” tanımının dışında bırakılması gerektiği birkaç örnek üzerinden ele alınacaktır. Ardından *kazâyâ* defterleri ekseninde gelişen literatürün genel anlamda tanıtılması yoluna gidilecektir. Bunun yanı sıra mühimme kayıtlarından *kazâyâ* defterlerinin muhtevasına dair neler öğrenilebileceği üzerinde durulduktan sonra elimizdeki örnekler ışığında bu tarz defterlerin şekil, muhteva ve diplomatik hususiyetleri bakımından nasıl nüanslandırılabilirliği sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Nihayet bu çalışmanın odak noktası olan fethini müteakip Midilli adasında gerçekleştirilen teftişin raporlarını içeren ve II.

Mehmed dönemine tarihlenebilen bir kazâyâ defterinin² genel hatlarıyla analizi yapılarak söz konusu defter türüne ait en erken tarihli örneklerden birisi araştırmacıların dikkatine sunulacaktır. Mevzubahis kazâyâ defterinin bugünkü yazıya çevrilmiş hâlinin yanı sıra faksimilesi de çalışmanın sonuna eklenecektir.

Sözlükte *kazıyye* iş, husus, mesele, mahkeme hükmü, karar ve dava anlamlarına gelmektedir.³ *Kazâyâ*, bilindiği gibi, kazıyye kelimesinin çoğuludur. Kazıyye/kazâyâ defteri ise genel itibarıyla şikâyet içerikli bilgilerin ulaşması üzerine yönetim merkezinden gönderilen emirler (*hükem-i hümayûn*) doğrultusunda araştırılan muhtelif meseleler hakkında yüksek mahkeme niteliği taşıyan Divân-ı Hümayûn'a sunulmak üzere merkezî hükümetin taşradaki temsilcileri olan görevliler tarafından bir nevî teftiş raporu şeklinde tutulan bir defter türü olarak nitelendirilebilir.⁴ Buradan itibaren bu özellikleri taşıyan defterlere “tipik kazâyâ defteri” şeklinde atıfta bulunulacaktır.

Esasen yukarıda oldukça sınırlı bir çerçevede tanımlanan kazâyâ defteri “*bir meselenin ballı için verilen hükümlerin yazıldığı defter*”lerin tümünü kapsayan bir anlam genişliğine sahiptir.⁵ Osmanlı kalemîyesi tarafından “kazâyâ defteri” olarak nitelendirilen defterlerin bir kısmını, yukarıda işaret edildiği üzere, şikâyete konu olan ve teftiş edilmeyi gerektiren bir zemine çekilebilecek meselelerin yahut hukukî dava niteliğindeki bazı konuların araştırılarak hükümet fonksiyonunun yanı sıra yüksek mahkeme olarak da vazife gören Divân'a özet hâlinde bildirilmek üzere hazırlanan *tipik kazâyâ defterlerinden* ayrı tutmak gerekmektedir. Bu noktada

² Söz konusu defterin tarafımdan müstakil bir çalışmada değerlendirileceği daha önce ifade edilmişti. Bkz. Fatma Erdim, “The Practice of *Kazâyâ* in the Ottoman Provincial Bureaucracy: A *Kazıyye* Register from the Reign of Mehmed II”, *Archivum Ottomanicum*, 39 (2022), s. 262.

³ Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 1459.

⁴ Kazâyâ defterleri istisnalar dışında Osmanlı kadısı tarafından gerçekleştirilen teftişlerin sonuçlarını Divân'a sunmak üzere hazırlanmaktadır. İstisnâî bir örnek olarak II. Selim'in şehzadeliği sırasında lalası tarafından hazırlanan kazâyâ defteri şehzade divânına sunulmuştur. Bkz. Feridun M. Emecen, “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim'in Kazâyâ Defteri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 46 (2015), s. 213-301. Osmanlı Devleti'nde şikâyet hakkı ve kullanımıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hülya Taş, “Osmanlı'da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Dergisi*, 3 (2007), s. 186-203; 17. asrın sonlarında Osmanlı'da şikâyet mekanizmasının nasıl işlediği hakkında bkz. Murat Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016. Divân'a bildirilen şikâyetler üzerine çıkan padişah buyrukları, hükümler ve emr-i şerifler genellikle merkezdeki bürokratlar yerine “kanun ve şeriat”ın yanı sıra mahallî koşulları da göz önünde bulundurarak soruşturmada bulunması için mahallî halkın temsilcileri olarak görülen kadılara gönderilmekteydi. Bkz. Halil İnalçık, “Adâlet ve Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 127-130.

⁵ Nejat Göyünç, “XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”, *Tarih Dergisi*, 10 (1967), s. 25.

hangi defterlerin tipik kazıyye/kazâyâ defteri olarak tanımlanabileceğinin yanı sıra hangilerinin esasında tipik bir kazıyye/kazâyâ defteri olarak nitelendirilemeyeceği sorusu önem kazanmaktadır. Söz gelimi 1084 (1673-1674) tarihli “*Defter oldur ki, Şâm-ı şerîf hazînesine lâzım gelen evâmîr-i şerîfe için kazâyâ defteridir ki zîker olunur*” diye başlayan Şam Defterdarı İsmail Efendi tarafından yazılan evrakta herhangi bir teftiş sürecini aktarma gayesi güdülmediği ve bu anlamda tipik bir kazâyâ defteri olmadığı açıktır.⁶ Benzer şekilde literatürde “*Cânpûlâdođlu Ali Paşa kullarının kazâyâ defteri*” olarak bilinen, haddizatında Canboladođlu Ali Paşa tarafından yazılıp I. Ahmed’e sunulan defter de “tipik kazâyâ defteri” tanımlamasını karşılamamaktadır. Zira merkezden gönderilen emir üzerine taşra görevlileri tarafından tutulmayan bu defter bir teftiş raporu hüviyeti taşımamaktadır.⁷ Bu defterlerin aşağıda ayrı bir başlık altında ele alınacak olan tipik kazâyâ defterlerinin şekil ve diplomatik hususiyetlerine de sahip olmadıkları belirtilmelidir.

Mühimme defterlerinde ve 16. yüzyıla ait ru’ûs defterlerinde “*ru’ûs-ı kazâyâ defteri*” ibaresine sıklıkla rastlanılması da burada üzerinde durulmayı gerektirir. Özellikle Kâmil Kepeci tasnifindeki ru’ûs defterlerinde “*ru’ûs-ı kazâyâyâ kayd olundu*” notlarına denk gelmek mümkündür. Buradaki ru’ûs, kelimenin tam anlamıyla ru’ûs defterini niteler.⁸ Nitekim 16. yüzyılda “kazâyâ ru’ûsu” denilen defterlere bazen sadece ru’ûs da denilmesi bu durumun bir yansımasıdır. “Ru’ûs-ı kazâyâ defteri” tanımlamasının temel mantığı ru’ûsların tevcihat ya da birtakım meselelerin (kazâyâ) çözülmesine dair gönderilen emir veya buyruhdular üzerine düzenlenmesiyle irtibatlı okunmalıdır. Bu anlamda şekil ve muhteva bakımından da klasik bir ru’ûs defteri niteliğinde olan ru’ûs-ı kazâyâ defterlerini yukarıda tanımlandığı şekliyle bir kazâyâ defteri olarak kabul etmek doğru gözükmemektedir. Benzer şekilde mühimme defterlerinde beylerbeylerine hitaben yazılan “kazâyâ defterlerinin gönderilmesi” emirlerinden de tipik kazâyâ defterlerini değil, beylerbeyi divânında tutulan hüküm defterlerini anlamak daha isabetli olacaktır.⁹

⁶ BOA, İbnülemin Vakıf (IE. EV.), 17/1973.

⁷ Bir mektup olarak değerlendirebileceğimiz söz konusu evrakın padişaha sunulan kopyası için bkz: William J. Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 69; Karen Barkey, *Eşkâşyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 195-196. Daha detaylı bir başka kopyası için bkz. Muhsin Soyudoğan, “Aşiretlerin Ekonomi Politığı ya da Olağan Şiddet: Osmanlı Ayıntab’ında Aşiret Eşkâşyalığı Üzerine”, *Ta Ezelden Taşkıdır... Antep*, Der. Mehmet Nuri Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 151-154.

⁸ Bilgin Aydın, *XVI. Yüzyılda Dîvân-ı Hîmâyun ve Defter Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 93.

⁹ N. Göyünç, “XVI. Yüzyılda Ru’ûs ve Önemi”, s. 25-26.

Kazıyye/Kazâyâ Defterlerine Dayalı Literatür Üzerine Bir Değerlendirme

Klasik dönem Osmanlı tarihi araştırmacılarının aşına olduğu kaynakların belki de en başında gelen mühimme defterlerinde sıkça atıfta bulunulmasına rağmen kazâyâ usulü ve kazıyye defterleri şu ana kadar pek az incelemeye konu olmuştur. Kazâyâ defterlerine dayalı yapılan ilk çalışma Feridun M. Emecen tarafından Manisa'daki şehzadelığının ilk yıllarında (1544-1546) lalası tarafından Şehzade Selim'e sunulan tezkireleri ve bunların üzerinde şehzadenin buyruhdularını içeren ve kazıyye başlıklı kayıtlardan oluşan bir defter vesilesiyle kaleme alınmıştır.¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), D. BŞM., 23'te kayıtlı olan söz konusu defter, hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz “şehzade sarayı” kavramı, taşradaki şehzade divânının işleyişi ve şehzadenin idarî yetki alanı dâhilinde kendi inisiyatifindeki konular hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Emecen'in danışmanlığında hazırlamış olduğum master tezinde ise BOA, D.M.d., 36806'da kayıtlı, muhteviyatı çeşitlilik arz eden müteferrik bir defterde yer alan Osmanlı Devleti'nin bürokrasi geleneklerinin henüz gelişim safhasında olduğu II. Bayezid dönemine ait kazıyye defterleri incelenmiştir.¹¹ Bu çerçevede 1046 sayfadan müteşekkil olan ve arşiv çalışanları tarafından sonradan bir araya getirilerek ciltlendiği anlaşılan söz konusu müteferrik defterdeki II. Bayezid dönemine tarihlenebilen kazıyye defterlerinden belli bir bütünlüğü olanlar ilgili çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Tarihlendirme noktasındaki sınırlandırmanın yanında söz konusu çalışmada yalnızca kadıların kendi meslektaşlarını ve ehl-i örf sınıfına mensup kişileri teftiş ettiği örneklerin değerlendirmeye tabi tutulduğu belirtilmelidir.

¹⁰ F. M. Emecen, “Şehzade Selim'in Kazâyâ Defteri”, s. 213-301.

¹¹ Fatma Erdim, “Osmanlı Bürokrasi Geleneğinde ‘Kazâyâ’ Usulü –II. Bayezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri”, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017. Osmanlı arşivinde Müteferrik Defterler tasnifinde yer alan mevzu bahis defteri “defterlerin defteri” olarak telakki edebiliriz. Bkz. “... sefer-i hümayûna ibrâcî fermân olunan defterlerin defteridir”. Feridun M. Emecen, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 260. Muhtelif defter türünün bulunduğu bu müteferrik defter içinde s. 117-132 arasında bulunan İstanbul'un fethinden iki yıl kadar sonra gerçekleştirilen tahrir ait defterin bir parçası neşredilmiştir: Halil İnalçık, *The Survey of İstanbul 1455: The Text, English Translation, Analysis of the Text, Documents*, Ed. Emre Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012. İnalçık'ı defterin bu parçasından haberdar eden İdris Bostan, muhtelif çalışmalarında bu mufassal müteferrik defterde yer alan kürekçi kayıtlarının ve muhasebe kayıtlarının bir kısmından istifade etmiştir. Yine bu müteferrik defterde bulunan Karadağ Beyi “Çırn oğlu”nun teftiş defteri hakkındaki bir çalışma için bkz. Feridun M. Emecen, “Karadağ Beyi Durad Crnojevic'in Teftiş Defteri (1497)”, *Osmanlı Araştırmaları*, LVII (2021), s. 1-33.

Osmanlı taşra bürokrasisinde kazâyâ usulüne dair tarafımdan kaleme alınan bir makalede ise II. Mehmed dönemine tarihlenebilen bir kazıyye defteri araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.¹² BOA, A.DVN.d., 787'de kayıtlı olan İzdin Kadısı Yusuf Efendi tarafından tutulan mevzubahis defterde İzdin kadısına yönetim kademesinden gönderilen iki farklı emir doğrultusunda gerçekleştirilen teftişlerin raporları bulunmaktadır. Bu çalışmada herhangi bir tarih kaydına rastlanılmayan söz konusu defterin düzenlenme tarihi muhtevastan yola çıkılarak tespit edilmiştir. II. Mehmed döneminde gerçekleşen Mora, Eğriboz, Kefe ve İnebahtı seferlerinin yanı sıra kışın şiddetli geçtiği 1477 senesinde gerçekleştiği için "Kış Seferi" şeklinde isimlendirilen bir Macar harekâtı çerçevesinde gelişen birtakım meselelerden bahsedilmesinden hareketle defterin tüm bu seferlerden sonra II. Mehmed'in saltanat döneminin sonlarına yaklaşıırken tutulduğu ileri sürülmüştür.¹³ Neticede II. Mehmed devrine ait bir kazıyye defterinin tespit edilerek şekil ve muhteva analizinin yapılması ile Osmanlı kazâyâ usulüne dair bilgilerimizi biraz daha erken tarihe taşımak mümkün olmuştur.¹⁴

¹² F. Erdim, "The Practice of *Kazâyâ*", s. 259-281.

¹³ Çağdaş Osmanlı kaynaklarında "Kış Seferi" şeklinde anılmayan bu harekât hakkındaki ayrıntılı kaynak 15. yüzyıl müelliflerinden Kıvâmî tarafından nesir-nazım karışık bir şekilde kaleme alınan *Fetihnâme* adlı eserdir. Yirmi sekiz bölümden oluşan mevzubahis eserin "Güftâr-ı Bist ü Sivom Der Meclis-i Gâzâ-yı Kış Seferi" başlıklı yirmi üçüncü bölümü bu sefere ayrılmıştır. Burada Kıvâmî, Boğdan seferinden dönen II. Mehmed'in Macar Kralı Mátyás'ın Tuna Nehri'ni geçerek Semendire yakınındaki Morava suyu üzerine ağaçtan hisarlar inşa ettirdiğini haber alınca payitaht Edirne'den Kış Seferi için yola çıktığını anlatmaktadır. Bkz. Kıvâmî, *Fetihnâme*, Ed. Ceyhun Vedat Uygur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 453-471. Eserin tıpkıbasımı Franz Babinger tarafından neşredilmiştir: Kıvâmî, *Fetihnâme-i Sultân Mehmed*, Haz. Franz Babinger, Maarif Basımevi, İstanbul 1955. Osmanlı kroniklerinde üzerinde kısaca durulan söz konusu seferin mukayeseli, kısa bir anlatısı için bkz. F. Erdim, "The Practice of *Kazâyâ*", s. 265-266.

¹⁴ Söz konusu kazâyâ defteri odak noktasına II. Mehmed devrinde taşranın denetlenmesini alan bir başka çalışmaya daha konu olmuştur: Levent Kuru, "Fatih Döneminde Balkanlarda Taşranın Denetlenmesine Dair Bir Teftiş Defteri", *Pâyidâr Balkanlar Üzerine Dil-Tarih-Edebiyat Araştırmaları*, Ed. Salih Koralp Güreşir ve Mehmet Dervişoğlu, Trakya Üniversitesi Matbaası, Edirne 2021, s. 269-285. Tarafımdan kaleme alınan makalede Kış Seferi'nin tarihi için Osmanlı müverrihleri tarafından genel kabul gören 1477 senesi esas kabul edilerek söz konusu defterin bu tarihten sonra II. Mehmed'in saltanatının son senelerinde düzenlenmiş olması gerektiği üzerinde durulmuştu. Defterin II. Mehmed'in saltanatının son yıllarına ait olduğu noktasında benzer kanaatleri paylaşan Kuru, Kış Seferi'ni 1479 senesinde tarihlendirdiği için defterdeki kazıyyelerin "*kuvvette muhtemel 1479-1481 arasındaki bir tarihte yapılan teftişe ait olduğu*" (s. 273) görüşündedir. Kuru, çalışmasında tarafımdan kaleme alınan makalede olduğu gibi mevzubahis defterin Latinize edilmiş tam metnini sunar. Bununla birlikte doğal olarak iki çalışma arasında bazı ufak tefek okuma farklılıkları bulunmaktadır. Söz konusu deftere girişindeki arzda İzdin kadısının derç ettiği ferman sureti dolayısıyla değinilen bir başka çalışmada ilgili arz 880 (1475-1476) tarihli olarak sunulmuştur. Mevzubahis defter Osmanlı arşivi kataloğunda da 880 (1475-1476) tarihli olarak kaydedilmiş ise de bu tarihlendirmenin gerçeği yansıtmadığı yukarıdaki

Bu başlık altında değinilecek olan son çalışmada doğrudan kazâyâ usulü ya da kazıyye defterlerinin mahiyeti üzerine odaklanılmamış olsa da ana kaynak olarak bir kazıyye defterinin kullanılması nedeniyle literatür değerlendirmesine dâhil edilmesi uygun görülmüştür. Osmanlı kadıları tarafından gerçekleştirilen erken tarihli kale teftişlerinin mahiyeti ve uygulanma gerekçeleri hakkında literatürdeki boşluğu doldurmak amacıyla Cengiz Fedakar ve Hakan Engin tarafından müşterek yazılan mevzubahis makalede yukarıda atıfta bulunulan müteferrik defterde yer alan Akkirman ve Kili kalelerinin teftiş kayıtlarının (BOA, D.M.d., 36806, s. 6-10) eksik kısımlarını tamamlayıcı nitelikteki kayıtlar tespit edilmiştir.¹⁵ İki önemli serhad kalesi olan Akkirman ve Kili'nin Osmanlı'nın eline geçişini takip eden yıllarda genel itibarıyla kale görevlileri ve bunların gelirleri ile ilgili birtakım meselelere ilişkin teftiş raporlarının devamı BOA, A.DVN.d., 788'de mahfuz olup tipik bir kazâyâ defteri hüviyetindedir. Bu çalışma Kili ve Akkirman kalelerinin Osmanlı askerî sistemine entegrasyonuna dair oldukça erken tarihli kayıtların tahlil edilmesi açısından dikkat çekmektedir.

Bu başlık altında ele alınan kaynak olarak kazâyâ defterlerinden istifade eden çalışmalar toplu olarak değerlendirildiğinde bu defterlere genel itibarıyla Osmanlı taşra bürokrasisinin mahiyeti ve işleyişi hakkında başvurulduğu görülmektedir. Ayrıca bu tarz defterlerde hükümet merkezine intikal eden şikâyet içerikli bilgilerin aslının soruşturulması için nasıl bir yol izlendiği, taşra ile merkez bürokrasisinin koordinasyonunda Osmanlı kadısının nasıl bir rol üstlendiği, kadı ve örf ehlinin teftiş edilmeleri noktasında Osmanlı Devleti'nin nasıl bir idarî mekanizma geliştirdiği vb. pek çok sorunun cevabının arandığı görülmektedir. Bunların yanı sıra şahıslar arası meselelerin de kaydedildiğini bildiğimiz kazâyâ defterlerinin sosyal tarih alanında, hukukî bir zemine çekilebilecek dava kaydı hüviyetindeki meselelerin kaydedildiği kazâyâ defterlerinin ise Osmanlı hukuk tarihi alanında yapılacak çalışmalar için kaynak niteliği taşıdıkları belirtilmelidir.

izahattan kolaylıkla anlaşılacaktır. Defterin künyesinin de farklı verildiği söz konusu çalışmada sondaki imza formülünden önce Farsça bir şüirin ve 4. sayfanın üstünde *hüve* formülünün bulunduğu dikkat çekilmiştir, ancak artık defterde bu ayrıntılara rastlanılmamaktadır. Bkz. Ekrem Tak, "Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009, s. 130.

¹⁵ Cengiz Fedakar ve Hakan Engin, "Erken Tarihlerde Osmanlı Serhad Kalelerinin Teftişi: Fetihlerini Müteâkıp Kili ve Akkirman Örnekleri (1491-1505)", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17/2 (2022), s. 160-173.

Mühimme Defterleri Kazâyâ Defterleri Hakkında Ne/ler Söyler?

Divân'da yazılan *hükem-i hümayûn*lar halk tarafından gönderilen bir mahzara yani bir dilekçeye cevaben yazıldıkları gibi kadılar tarafından gönderilen kazâyâ defterlerine cevap niteliğinde de hazırlanmaktadır.¹⁶ Bu bağlamda Osmanlı bürokrasisinin temel defter serilerinden olan, vilâyetlere, sancaklara ve kadılara gönderilen hükem-i hümayûnların yani fermanların suretlerinin bulunduğu mühimme defterlerinde sıklıkla rastlanılan “Kazâyâ defteri gönderüp/sunup/verüp”, “Kazâyâ defteriyle i'lâm olunmağın”, “Kazâyâ defterinin onat vechile tefîş ü tefahhus eyleyüp”, “Hîn-i tefîşde zühûr eden kazâyâsın mufassal yazup/defter edüp” vb. muhtelif ifadelerde kazıye defterlerine ve bu çerçevede kazâyâ uygulamasına atıfta bulunulması rastlantısal değildir.¹⁷

Kazâyâ uygulaması hakkında mühimme defterlerine yansıyan hükümlere örnek sunmak gerekirse 8 Şevval 985 (19 Aralık 1577) tarihli Segedin (Szeged) kadısına gelen bir hükümden kendisinin İstanbul'a bir kazâyâ defteri gönderdiği anlaşılmaktadır. Segedin kadısı kazâyâ defterinde Tisa (Tisza) Nehri üzerinde bulunan bazı köylerdeki iskele mahsulüne zarar gelmemesi için iskelelerde sürekli *vüçâra*¹⁸ ihtiyaç duyulduğunu, *vüçârlık* için bölge halkından bazı kişilerin görevlendirildiğini ve bu kişilerin avarız vergisinden ve tekâlif-i örfiyye denilen diğer vergilerden muaf tutulmaları gerektiğini aktarmıştır. Bunların yanı sıra Segedin'de boş ve harap hâldeki köylere bazı Eflakların yerleşip bazılarının ise yerleşmek üzere olduklarını aktaran Segedin kadısı bu durumun yol açtığı sorunlara dikkat çektikten sonra köyün asıl sakinlerinin bazı vergilerden muaf olmaları gerektiği kanaatini serdetmiştir.¹⁹

Benzer şekilde II. Selim'in saltanat döneminin üç aylık kısmına ait hükümlerin yer aldığı 980 (1572) tarihli mühimme defterinde bulunan, daha önce

¹⁶ Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 9.

¹⁷ Kazıye/kazâyâ uygulamasına atıfta bulunan mühimme defterlerindeki bazı hüküm örnekleri için bkz. F. Erdim, “The Practice of *Kazâyâ*”, s. 259-260.

¹⁸ Tuna Nehri üzerinde yük nakliyatı yapan gemicilere *vüçâr*, gemicilerin aldıkları iskeleden iskeleye farklılık gösteren nakil bedeline ise *vüçâriyye* denildiği bilinmektedir. Bkz. Filiz Yıldırım, “15-16. Yüzyıllarda Tuna Havzasında Tuzlalar ve Tuz Hukuku”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4 (2014), s. 1175. Söz konusu terime Macarca'da ve Güney Slav dillerinde *vozar* şeklinde rastlanılmaktadır. Bkz. Bruce W. McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tabir Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 536. *Vozar*, *vozarlık* ve *vozarıyye* kelimelerinin kullanım örnekleri için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstılabları Kâmûsu*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2018, s. 1324, 873.

¹⁹ Özge Teneş, “33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-190)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 280-281, 283.

Trabzon beyi olan ve o tarihte Rum Vilâyeti'nde arazi tahriri için görevlendirilen Vilâyet Muharriri Ömer Bey'e gönderilen iki hükümden kendisinin İstanbul'a gönderdiği kazâyâ defterinin mahiyeti hakkında bilgi edinmek mümkündür.²⁰ 28 Safer 980 (10 Temmuz 1572) tarihli ilk hükümden Ömer Bey'in kazâyâ defterinde Rum Vilâyeti'ne bağlı olan Amasya, Tokat ve Sivas'ta yaşayanların temelde vergilendirilmeleriyle ilgili olmak üzere türlü problemlerini kaydettiği görülmektedir. Ömer Bey'in kazâyâ defterine atıfta bulunulan 16 Rebiülevvel 980 (27 Temmuz 1572) tarihli ikinci mühimme kaydı ise oldukça ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. İlgili hükümden anlaşıldığı kadarıyla Ömer Bey kazâyâ defterinde Rum Vilâyeti'nde toprağın pahalılaşması nedeniyle topraksız ailelerin maruz kaldıkları bazı sorunları kaydetmiştir. Bu sorunların en başında geride erkek evlat bırakmadan vefat edenlerin mülklerinin tapu hakkını almak isteyen kızlarından ve kardeşlerinden tapu vergisi olarak oldukça fazla para talep edilmesi gelmektedir. Nitekim söz konusu dönemde kız çocukları babalarından kalan topraklar üzerinde ancak erkek kardeşleri bulunmadığı takdirde ve tapu ücreti ödemek koşuluyla hak iddia edebilmekteydi ve tapuya dair muamelat yeknesak esaslara dayanmamaktaydı.²¹ Bu durumun yol açtığı sorunların kaydedildiği söz konusu kazâyâ defterinden tapu vergisinin tamamını ödemeye güç yetiremeyenlerin hem mülklerini hem de tapu alabilmek için verdikleri parayı kaybettikleri ve nihayetinde Rum Vilâyeti'ni terk etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bölgedeki sorunları özet hâlinde aktaran Ömer Bey bunlara bir çözüm önerisi de getirmiştir. Ömer Bey'in önerisi erkek çocuğu olmadan vefat edenlerin topraklarının tapu hakkını almak isteyen kızlarından veya kardeşlerinden mevzubahis topraktan elde edilen bir yıllık mahsulün tapu vergisi olarak alınmasıdır. İlgili kayıttan Ömer Bey'in bu teklifinin Divân'da görüşülerek kabul edildiği ve "kânûn-ı câri" olarak benimsenmesine karar verildiği anlaşılmaktadır.²² Mühimme defterlerinde sıkça karşımıza çıkan bu tarz kayıtlar taşrada üretilerek İstanbul'a gönderilen kazâyâ defterlerinin muhtevası hakkında dolaylı da olsa bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu tarz kayıtlar aynı zamanda kazâyâ defterleri kanalıyla iletilmiş olan meselelerin Divân'da görüşüldüğünü ve ilgili meseleler hakkında karara varıldığını ve bazı hâllerde bu kararların muayyenleştğini göstermesi açısından da kayda değerdir.

²⁰ H. Muharrem Bostancı, "19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. 284-285, 344.

²¹ Ömer L. Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 324.

²² H. M. Bostancı, "19 Numaralı Mühimme Defteri", s. 344. 1716 tarihli Mera Kanunnâmesi'nde "resm-i tapu"nun bu şekilde olduğu göze çarpmaktadır. Buradan hareketle bu kararın sonradan yaygın hâle getirildiği söylenebilir. Bkz. M. Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, s. 41.

Kazıyye Defterlerinin Şekil, Muhteva ve Diplomatik Hususiyetleri

Mühimme kayıtları ışığında muhtevaları hakkında fikir edindiğimiz kazâyâ defterleri ile ilgili birinci elden bilgilere elimizdeki kazâyâ defterlerinden doğrudan ulaşma ve böylece bu defter türünün şekil, muhteva ve diplomatik analizini yapma imkânı doğmaktadır. Üstelik mevzubahis defter türüne ait en erken tarihli örnekler Osmanlı bürokrasisinin yeni bir yapıya kavuşmaya başladığı II. Mehmed dönemine kadar inmektedir. Mevcut bilgilerimize göre bu çalışmaya konu olan defter de hesaba katıldığında II. Mehmed dönemine tarihlenebilen iki adet kazıyye defteri bulunmaktadır.²³ Öte yandan kazâyâ usulünün Osmanlı bürokrasisinin olgunlaşma dönemine geçmeden önceki gelişim safhasına denk gelen II. Bayezid dönemine ait elimizde görece daha fazla örnek bulunmaktadır.²⁴ II. Selim'in şehzadeligi sırasında tutulan bir kazâyâ defteri de mevcuttur.²⁵ Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısına ve 17. yüzyıla ait kazıyye defterleri henüz herhangi bir müstakil çalışmaya konu olmamıştır. Bununla birlikte 16. yüzyılın sonlarına doğru artan ve 17. asrın başlarında devam eden Celâlî isyanları sırasında Anadolu'da kitleler hâlinde yerlerini yurtlarını terk eden köylülerin ve kasabalıların yaşadıkları problemlerin kadılar tarafından kazâyâ defterlerine kaydedildiği öteden beri bilinmektedir.²⁶

Bazı karinelere yola çıkılarak II. Mehmed dönemine tarihlenebilen elimizdeki iki kazıyye defteri ve II. Bayezid dönemine ait onlarca örnek hesaba katıldığında II. Bayezid döneminde önemi yadsınamaz olan kazâyâ uygulamasının erken dönem Osmanlı taşra bürokrasisindeki mevcudiyeti ve mahiyeti mevcut literatür ışığında genel itibarıyla temellendirilmiş durumdadır. Buna rağmen Osmanlı bürokrasi geleneği açısından kazâyâ uygulamasının ne zaman başlayıp ne zamana kadar devam ettiği ve bu uygulamanın bir süreklilik arz edip etmediği sorularının cevabı bir bakıma hâlâ muammadır.

Şekil, muhteva ve diplomatik açılardan kendilerine has birtakım özelliklerle öne çıkan kazıyye/kazâyâ defterleri şekil bakımından geniş biçimli, klasik mühimme defterleri ile değil; dar ve uzun biçimli maliye ahkâm defterleri ile benzer bir formdadırlar. Kazıyye niteliğindeki kayıtlar genel itibarıyla "Kazıyye",

²³ Bu çalışmada değerlendirilecek olan kazâyâ defterinin (BOA, Bâb-ı Defterî Müteferrik Kalemî Defterleri (D.M.d.), 36806, s. 85-99) dışında bu devre ait diğer kazâyâ defteri hakkında bkz. F. Erdim, "The Practice of *Kazâyâ*", s. 259-281.

²⁴ F. Erdim, "II. Bayezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri".

²⁵ F. M. Emecen, "Şehzade Selim'in Kazâyâ Defteri", s. 213-301.

²⁶ Mustafa Akdağ, "Celâlî İsyânlarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, 1964, s. 44. 1611 tarihli bir kazıyye örneği için bkz. Günhan Börekçi, "Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmet I (r.1603-17) and His Immediate Predecessors", The Ohio State University, Doktora Tezi, 2010, s. 29-30.

“Kazıyye oldur ki”, “Sûret-i kazâyâ budur ki” ibarelerini içeren başlangıç formüllerine sahiptir. Bunun yanı sıra girizgâhta “kazâyâ defteri” olarak takdim edildikten sonra “Sûret-i defter oldur ki”, “Tafsîl-i defter oldur ki”, “Vech-i defter oldur ki” vb. diğer defter türlerinde rastlayabileceğimiz türden başlangıç formüllerinin tercih edildiği, aralarda ise nadiren “kazıyye” şeklinde keşideli başlıklara tesadüf ettiğimiz bazı örnekler de mevcuttur.

Kazıyye defterlerinin genel özelliklerinden bahsedilirken bu tür defterlerin Divân’a intikal eden şikâyet içerikli bilgiler üzerine gönderilen emirler neticesinde taşrada üretilmeleri üzerinde ayrıca durulmayı gerektiren bir husustur. Bu anlamda kazıyye defterlerinde merkezden gönderilen fermanlara mutlaka atıfta bulunulmaktadır. Örneğin Fatih dönemine tarihlenebilen İzdin Kadısı Yusuf Efendi tarafından tutulan kazâyâ defterinde merkezden gönderilen iki ayrı fermanın özetlenmeyip orijinal metindeki ifadelerin doğrudan nakledildiği görülmektedir.²⁷ Aşağıda incelenilecek olan Fatih dönemine ait elimizdeki diğer kazâyâ defterinde ise Edremid kadısı kendisine gönderilen fermanın orijinaline yahut kopyasına yer vermeyip teftiş etmekle vazifelendirildiği hususlar ekseninde ilgili hükmün muhtevasını özetlemekle yetinir. Bununla birlikte Filibe kadısı, Karaferye kadısını teftiş ettiği II. Bayezid dönemine ait kazıyye defterinin girizgâhında “Sûret-i hüküm-i pâdişâhîdir” başlangıç formülünü kullanarak kendisine gönderilen fermanın bir kopyasına yer verir.²⁸ Bu bağlamda kazâyâ defterlerinde hazırlanma gerekçelerini teşkil eden fermanlara ne şekilde yer verileceği hususunda muayyen bir usul takip edilmediği gözlemlenmektedir. Böylesi bir farklılığın asıl nedeni kazâyâ defterlerindeki meseleleri kaydeden görevlilerin tercih farklılıklarıyla bağlantılı okunabilir.

Osmanlı taşra bürokrasisi ve işleyişi ile ilgili kıymetli bilgiler sunan kazâyâ defterleri muhteva olarak esas itibarıyla görevlerini ihmal veya suistimal eden askerî sınıfın kendi içerisinde yahut reaya ile yaşadıkları ihtilafları, toprak mülkiyeti ve vergi tahsili gibi muhtelif konularla ilgili bölgesel nitelikli problemleri ve bazen de şahıslar arası nitelik taşıyan meseleleri kapsamaktadır. Elimizdeki kazıyye defterlerini genel olarak değerlendirdiğimizde köylülerin, çeltik ziraatıyla meşgul olanların, maden ocağında çalışan işçilerin vb. olmak üzere görece toplumsal tabakanın alt kısmındaki kişilerin maruz kaldıkları birtakım haksızlıklar ve bunların sosyoekonomik sonuçları hakkında fikir sahibi olmak mümkün olmaktadır.²⁹ Kazıyye defterlerine yansıyan kayıtlarda gerek ehl-i şer‘ sınıfından

²⁷ BOA, Bâb-ı Âsâfi Divân-ı Hümâyûn Defterleri (A.DVN.d.), 787, s. 4-5, 10-11.

²⁸ BOA, D.M.d., 36806, s. 134.

²⁹ Kazıyye defterlerine yansıyan kadınların suistimalleriyle ilgili örnekler için bkz. F. Erdim, “II. Bayezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri”, s. 26-50. Kadınların örf ehlini teftiş ettikleri kazıyyeler için bkz. A.g.e, s. 52-75.

kadılarının gerekse de ehl-i örf sınıfına mensup sancakbeyi, subaşı, kale dizdarı, kethüda vb. görevlilerin fazla vergi toplamaları, rüşvet almaları, devlete ait mal ve paraları zimmetlerine geçirmeleri, topladıkları parayı eksik göstermek gayesiyle resmî kayıtları usulsüz bir biçimde düzenlemeleri, malî yetkilerini kötüye kullanarak türlü vesilelerle halktan haksız yere ve bazen de zorla para toplamaları, halka ağır gelen angarya işler yüklemeleri, şiddete başvurarak halka gözdağı vermeleri ve merkezden gelen talimata ve mevcut kanunlara aykırı hareket etmeleri en çok şikâyete konu olan ve hükümet merkezinin soruşturulmasını emrettiği suistimalleri olarak öne çıkmıştır. Genel itibariyle kazıyye defterlerine yansıyan meselelerde kadılarının ve örf ehlinin idare edilenler üzerindeki nüfuzlarını genişletmenin yollarını aradıkları, hükümet merkezinin ise bunu dizginlemek için çeşitli tedbirlere başvurduğu gözlemlenmektedir.

Elimizdeki kazıyye örneklerinde suçlu oldukları kesinleşen devlet görevlilerinin gerekli görülen hâllerde görevlerine son verildiğine, maaşlarının belli bir süreliğine kesildiğine ve devlet malına ya da şahıslara verdikleri maddî zararı karşılamalarının istenildiğine rastlanılmaktadır. Bu noktada merkezden bakılınca suistimal olarak nitelendirilen bazı durumların yerelden bakılınca halk açısından ya da devlet görevlileri açısından hayatta kalma ve işine devam etme mücadelesi ya da *idare-i maslahat* çareleri olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu akla gelebilir. Ancak kazıyye defterleri ekseninde askerî sınıfın kendi arasındaki ya da reaya ile olan ihtilafı meselelerde işin aslının açığa çıkartılması için teftiş mekanizmasından yararlanılarak hazırlanan raporlar kanalıyla şikâyete konu olan meselelerden haberdar olduğu için doğrudan doğruya hükümet merkezinin bakış açısına muhatap olduğunu baştan kabul etmek gerekmektedir.³⁰ Bununla birlikte bazı kayıtlarda kadılarının ve örf ehlinin sesini cılız da olsa duyabilmek ve kendilerine isnat edilen suçlar karşısında kendilerini nasıl savunduklarını ya da hükümet merkezince suistimal olarak nitelendirilen filleri nasıl gerekçelendirdiklerini anlamlandırabilmek mümkündür. Nitekim gerçekleştirilen teftişler neticesinde merkeze ulaşan birtakım şikâyetlerin asılsız çıktığı ve bazı örneklerde askerî sınıf mensuplarının aslında suçsuz oldukları görülmektedir. Ayrıca askerî sınıf mensuplarının kendilerine gelen suçlamaları tamamen inkâr etiklerine, başkalarının üzerine

³⁰ Bu bağlamda Akdağ 16. yüzyılın sonlarına doğru örf ehline yönelik artan şikâyetler kapsamında şu ilginç tespitte bulunur: “*Ayan ve eşraf, kadılar ağzıyla hep halk adına konuştukları şikâyetlerinde, başlarında beylerbeyleri ve sancakbeylerinin bulunduğu ehl-i örfü suçladıkları için, merkez hükümeti, kadıların yolladıkları “mahzarların” ve “kazâyâ defterlerinin” etkisinde kalarak, zamanla, ehl-i örfün halka zulmettikleri kamsına iyice saplandı.*” Bkz. Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/6 (1966), s. 205.

attıklarına ya da suçlamaların bir kısmını kabul edip bir kısmını reddettiklerine rastlanılmaktadır.

Bu tarz defterlerin diğer özelliği ise, muhtevalarından ve sonlarındaki imzalardan anlaşılacağı gibi, bazı istisnalar dışında kadılar ve bazen onlara eşlik eden diğer devlet görevlileri tarafından hazırlanarak hükümet merkezinin görüşlerine sunulmuş olmalarıdır. Bu anlamda oldukça geniş yetki ve sorumluluklara sahip olan ve merkezî bürokrasinin taşradaki temsilcileri sayılan kadınların hükümet merkezi tarafından görevlendirildikleri zaman bir nevâ müfettiş sıfatıyla üstlendikleri rolün anlaşılması için kazıyye defterlerine müracaat edilmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Muhteva açısından öne çıkan bir diğer ortak özellikleri ise hükümet merkezine iletilen şikâyet içerikli bilgilerin soruşturulduğunu gösteren birtakım soruları ihtiva etmelerinin yanında gerçekleştirilen teftiş sürecini ana hatlarıyla aktarmalarıdır.

Kazıyye defterleri incelendiğinde bu tür defterlerde yer alan teftiş raporu niteliğindeki kayıtların bir kısmının yanlarına veya altlarına düşülen notlarda alınan kararların hüküm hâline getirilmesine ilişkin ifadelerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda “*Hükem yazıla ki ba’ de’l-yevm bi-icâzet kimesne karx cibetiyle veyâ ulûfe cibetiyle nesne vermeye eğer verecek olur ise günâh add oluna*”, “*Edirne kâdisına hükem yazıla*” ve “*Hükem yazıla. Ol bisâr erine etdiği zararî def’ etdirüp envelki gibi etdireler*” şeklindeki kararlar ilginçtir.³¹ Bu açıdan bu tarz defterler hem kazıyye/kazâyâ diye adlandırılan Divân’a sunulmak üzere kaydedilen çeşitli meselelerin hem de ilgili meselelere ilişkin Divân’dan çıkan karar özetlerinin kenar notu şeklinde meczedilmesi açısından farklı bir diplomatik özellik taşır.

Bunların yanı sıra gerek kazıyyelerin altlarına ve kenarlarına düşülen notlardan gerekse de mühimme defterlerinde yapılan atıflardan kazıyye defterlerinin Divân’a ulaştığı ve bu defterlerde iletilen meselelerin Divân’da gündeme getirildiği açıklığa kavuşmaktadır. II. Mehmed dönemine tarihlenen bir kazâyâ defterinde “*Bâkî emr Sultânımındır*”, “*... bâkî emr sultânımın re’y-i münîrine menûttur*”³² ve II. Bayezid dönemine ait kazıyye defterlerinde ise “*Bâkî fermân Dergâh-ı mu’allânındır*”, “*Bâkî fermân cenâb-ı refî’ndir*” ve “*Bâkî emr u fermân dergâh-ı âlem-penâhındır*” benzeri ifadelerden anlaşılacağı gibi kazıyye defterlerinde tespit edilen ihtilafli meselelerle ilgili alınacak kararların Divân’a sorulduğu görülmektedir.³³ Taşrada üretilerek Divân’a gönderilen bu tarz defterlerin tüm bu şekil, muhteva ve diplomatik açılardan taşıdıkları özellikler göz önünde

³¹ II. Bayezid dönemine tarihlenen kazıyye defterlerinde bulunan bazı karar örnekleri için bkz. F. Erdim, “II. Bayezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri”.

³² F. Erdim, “The Practice of *Kazâyâ*”, s. 271-274.

³³ F. Erdim, “II. Bayezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri”, s. 99, 149,157.

bulundurulduğunda Osmanlı kalemîyesi tarafından “kazıyye/kazâyâ defteri” olarak isimlendirilmelerinin temel mantığı anlaşılır hâle gelmektedir.

Bu noktaya kadar söylenenleri toparlayarak kazıyye/kazâyâ defterlerinin diplomatik unsurları hakkında genel bir şablon sunmak gerekirse, bu tür defterlerde başlangıç formülünün ardından şikâyet içerikli bilgiler üzerine hükümet merkezinden gönderilen fermana yer verildiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte tüm kazıyye defterlerinde hazırlanmalarının asıl gerekçesini teşkil eden fermanların orijinali ya da sureti bulunmaz. Bu durumda ilgili ferman metni aynen nakledilebileceği gibi gönderilen emre atıfta bulunularak fermanın bir özeti sunulması ya da sadece ilgili fermana dolaylı bir referans verilmesi yoluna gidilebilmektedir. Bunun ardından teftiş raporu hüviyetindeki metinler kazıyye formatında öbek öbek kaydedilmektedir. Bazı durumlarda teftiş yürüten kişi soruşturma sürecini daha iyi yönetebilmek için şahit gösterilmesini talep edebilmekte ya da suç isnat edilen kişiler suçsuzluklarını delillendirmek amacıyla şahit sunabilmektedir. Bu tarz durumlarda şahitlerin isimlerinin metin içinde zikredilmesi ya da soruşturma süreci nakledildikten sonra *Şuhûd* ya da *Şuhûdü'l-hâl* başlığı altında isimlerinin baba adlarıyla beraber listelenmesi mümkündür.³⁴ Kazıyyelerin bazıları verilen hükmü bildiren “*Ta'zîr olundu*”, “*Te'dîb olundu*” vb. ifadelerle sona ererken bazıları ise sadece ilgili meseleyi nakletmektedir. Şayet söz konusu mesele teftiş gerçekleştirilen kişinin yetkisi dışında ise konunun Divân'a havale edildiğini gösteren yukarıda alıntılanmış olan bazı ibarelere yer verilmektedir. Bu tarz defterlerde kaydedilen kazıyyelerin yanlarına düşülen notlarda alınan kararların hüküm hâline getirilmesine ilişkin ifadeler rastlanıldığına da yukarıda temas edilmişti. Merkezden gelen emirde soruşturulması istenilen tüm kazıyyeler kaydedildikten sonra defterin en sonunda defteri düzenleyen kişinin ismi, baba adı, lakabı, unvanı vb. özelliklerini içeren bir imza formülüne ve kazıyye defterinin tanzim edildiği mahal bilgisine rastlamak mümkündür.³⁵

³⁴ BOA, D.M.d., 36806, s. 886. Osmanlı Devleti'nde “*resmi bir statüsü, tayin edilmiş bir ücreti ve belirlenmiş bir yapısı olmayan, insicamsız bir topluluk*” olan şuhûdü'l-hâlin başlıca fonksiyonu davaların görüldüğünü ve mahkemenin herkese açık olarak cereyan ettiğini temin etmek ve mahkeme esnasında düzenlenen ve tasdik edilen belgelere şahitlik etmekten ibaretti. Bkz. İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, 53 (2018), s. 35-38. Bununla birlikte şuhûdü'l-hâl müessesesini “bilirkişi topluluğu” ya da Anglosakson hukukundaki “jüri”nin muadili olarak gören birtakım görüşler de bulunmaktadır. Bu konudaki tartışma için bkz. Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şuhûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilgi*, 44 (2008), s. 25-43.

³⁵ Kazıyye defterlerinde bulunan “*Mustafa el-fakîrî'l-hakîr el-müvellâ bi-Filibe*”, “*El-abdü'l-fakîr Ahmed el-müvellâ bi-Malkara*” ve “*Hurrire el-fakîr Mustafa bin Halil el-kâdı bi-Filibe*” şeklindeki imza ve tasdik formülleri için bkz. BOA, D.M.d., 36806. Fatih dönemine ait bir kazıyye defterinin

Edremid Kadısı Sinan Efendi'nin Kazâyâ Defteri: Fethini Müteakip Midilli Adasında Gerçekleştirilen Teftişin Raporları

Bu başlık altında incelenecek olan Edremid Kadısı Sinan Efendi'nin ada merkezli ilk sancak olan Midilli'de gerçekleştirmiş olduğu teftişe ait raporları içeren kazâyâ defteri 15 sayfadan müteşekkildir. Defterin sonunda Edremid kadısının imzasının bulunmayışı oldukça düşük bir ihtimal olmakla birlikte defterin devamının olma olasılığını ya da yarım kaldığını akla getirmektedir. Yukarıda birkaç kez atıfta bulunulan, içerisinde çeşitli tarihlere ait birçok defterin bulunduğu müteferrik defterde (BOA, D.M.d., 36806) yer alan mevzubahis defter, Osmanlı kadısının idarî görevlerinden biri olan teftiş görevini ve bu bağlamda merkez ile taşra bürokrasisinin koordinasyonunda oynadığı kilit rolü anlamlandırabilmemiz açısından bize oldukça erken tarihli bir örnek sunmaktadır.³⁶ Üstelik Edremid kadısı tarafından Batı Anadolu kıyılarına oldukça yakın olan Midilli adasında tutulan bu defter şimdiye değin adaya ait tespit edilebilen en erken tarihli kayıtları ihtiva etmesi bakımından da dikkat çekmektedir.³⁷

Defterin şekil ve muhteva analizine geçmeden önce haritalardaki adı Lesbos/Lesvos olan ve "Saruhan Adaları" veya "Doğu Sporad Adaları" yani "Doğu Ege Adaları" içerisinde bulunan Midilli adasının kısa tarihçesini sunmak isabetli olacaktır. 1354'te Bizans İmparatoru V. Ioannes Palaiologos tarafından

sonunda karşımıza çıkan "*Kemîne Yûsuf el-fakîr el-kâdı bi-İzâdin*" şeklindeki imza örneği için bkz. BOA, A.DVN. d., 787, s. 15.

³⁶ Osmanlı kadısının idarî vazifelerinden biri olan teftiş görevi için bkz. F. Erdim, "II. Bayezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri", s. 20-23. 15. asrın ikinci yarısından 16. asrın sonlarına kadar kadıların örfî yetkililerin tasarruflarını denetleme görevinin mahiyetini sancak ve vilayetler için çıkarılan Osmanlı reaya kanunnâmeleri ve birtakım irtibatlı belgeler ışığında inceleyen bir çalışma için bkz. Muharrem Midilli, "Osmanlı Taşrasında Ehl-i Örf'e Karşı Kadılar yahut Kânûn-i Kadimin Ehl-i Şer' Bekçileri (1453-1586)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59 (2020), s. 75-103. 16. yüzyılın sonlarına kadar eyaletlerde ve sancak merkezlerinde soruşturulması gereken meseleler *toprak kadıları* tarafından teftiş edilirdi. Bununla birlikte örf yetkililerinin görevlerini ihmal ve suistimal ettikleri gerekçesiyle halk tarafından Divân'a yapılan başvurular ve önceki yöneticilerin şikâyetleri değerlendirilerek gerekli görülen hâllerde teftiş için "mehâyif müfettişi" denilen kişiler de görevlendirilirdi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 128-130. Mehâyif müfettişleri kadıların yanı sıra diğer üst dereceli bürokratlardan, taşradaki yöneticilerden ve seyfiye mensubu olan çavuşlardan da seçilebilirlerdi. Bkz. Muhammed Yazıcı, "Şam Vilâyeti Mehâyif Teftişi (H. 956/M. 1549)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S. 26, 2019, s. 448-449.

³⁷ Zekai Mete tarafından kaleme alınan bir makalede taşra görevlileri tarafından hazırlanan "ilginç" defterler listelenirken söz konusu defter hakkında künye bilgisi belirtilmeksizin "Edremid Kadısı Mevlânâ Sinân'ın, XV. yüzyıl sonlarında -Edremid ve Midilli'nin mevcut şer'îyye sicillerinden daha eski olan- "Midilli'de yazdığı kazâyâ defteri" (15 sayfa)" notu düşülmüştür. Bkz. Zekai Mete, "Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XIX (1999), s. 221.

Cenova'lı kayınbiraderi Francesco Gattiluso'nun (Gatteluzzi) uhdesine bırakılan Midilli'yi Osmanlı idaresine geçene kadar Gattiluso ailesi yönetti.³⁸ II. Murad zamanında Baltaoğlu Süleyman Bey tarafından 1449'da düzenlenen akın neticesinde Midilli Osmanlılar tarafından vergiye bağlandı.³⁹ 1459 senesinde Gelibolu Sancakbeyi Hadım İsmail Bey'in hazırladığı donanma ile çıkarma yapılan Midilli şehri düşmedi.⁴⁰ Adanın ekonomik ve stratejik öneminin yanı sıra gerek Venedik saldırıları gerekse de Katalanlı korsanların adaya yerleşip burayı üs hâline getirmeleri nedeniyle 1462'de II. Mehmed'in komutasındaki Osmanlı ordusu ve Veziriazam Mahmud Paşa idaresindeki Osmanlı donanması adayı ele geçirdi.⁴¹ Mevcut bilgilerimize göre Midilli sancağına ait elimizdeki en erken tarihli belge 14 Şa'ban 893 (24 Temmuz 1488) tarihinde düzenlenmiş bir kanunnâme suretidir.⁴² Bu bağlamda bu çalışmanın ana kaynağını teşkil eden II. Mehmed dönemine tarihlenebilen Midilli kazâyâ defteri adanın tarihi açısından daha erken tarihli bilgilere ulaşılmasına olanak sağlamaktadır.

Henüz ilk sayfasında “*Edremid Kādısı Mevlânâ Sinân[ın] Midillü'de yazdığı kazâyâ defteri*” diye tanıtılan söz konusu defterde yalnızca üç kez “*kazıyye*” başlığı kullanıldığı, genel itibarıyla “*Tafsîl oldur ki*” ve “*Sebeb-i tabrîr oldur ki*” şeklindeki başlangıç formüllerinin tercih edildiği görülmektedir. Kayıtlardan birisinde ise “*sûret-i kazıyye*”nin deftere kaydedildiği belirtilmektedir. Defterin ilk sayfasında Edremid kadısına gönderilmiş olan ve kendisinin bir kazâyâ defteri hazırlamasına

³⁸ Svat Soucek, “Midilli”, *Encyclopedia of Islam (Second Edition)*, E. J. Brill, C. VI, Leiden 1991, s. 1035-1037. Cenova Cumhuriyeti'nden bağımsız olarak Palaiologoslarla yakın aile ilişkileri kuran Gattiluso hanedanının egemenliği altında kurulan beylikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Christopher Wright, *The Gattiluso Lordships and the Aegean World, 1355-1462*, Brill, Leiden 2014.

³⁹ Zeki Arıkan, “Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40 (2006), s. 8.

⁴⁰ *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, Ed. İdris Bostan ve Salih Özbaran, Deniz Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul 2009, s. 90.

⁴¹ *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ed. Cevdet Küçük, Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi (SAEMK) Yayınları, Ankara 2001, s. 17-18. Fethinin ardından ada merkezli bir sancak statüsüne kavuşan Midilli, tahrir uygulamalarının ilk görüldüğü adalardan birisi hâline geldi. Midilli'nin 16. yüzyıldaki sosyoekonomik durumuna tahrir defterleri ekseninde odaklanılan bir çalışma için bkz. A. Afşin Ünal, “XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde Midilli Sancağı”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001. Midilli'de Osmanlı hâkimiyeti dönemi hakkında ayrıca bkz. Machiel Kiel, “The Island of Lesbos-Midilli under the Ottomans, 1462-1912 Remarks on its Population, Economy and Islamic Monuments”, *II. National Symposium on the Aegean Islands*, Ed. İdris Bostan ve Sertaç Hami Başeren, Çanakkale 2004, s. 54-61.

⁴² Hükümet merkezinin Midilli adasında gümrük, bâc ve diğer muhtelif meselelerle ilgili bazı “bid'atler”in ortaya çıktığını ve yoksullara zulmedildiğini bildirmesi üzerine ilgili meseleler teftiş edilerek bir Kanunnâme sûreti hazırlanmıştır. Midilli adasıyla ilgili günümüze ulaşabilen bu en eski Kanunnâme'nin metni için bkz. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, Haz. Ahmet Akgündüz, Fey Vakfı Yayınları, C. II, İstanbul 1990, s. 458-463.

gereğe teşkil eden hükm-i şerîfın orijinaline ya da bir suretine yer verilmese de “*Hazret-i Hüdvâvendigâr (...) emriyle*” (s. 85)⁴³ ibaresi kullanılarak hükümet merkezinden gönderilen hükme atıfta bulunmaktadır.

Edremid kadısının hangi meselelerin teftişinde görevlendirildiğine geçmeden önce hükümet merkezi tarafından Midilli’de gerçekleştirilmesi öngörülen teftiş için neden kendisinin vazifelenirilmiş olabileceği üzerinde biraz durmak gerekir. Öncelikle Midilli’de soruşturulması gerekli görülen muhtelif konuların teftişi için Midilli’nin yakınındaki anakara sahilinde bulunan Edremid’de görev yapan bir Osmanlı kadısının vazifelenirilmesinde görev mahallinin teftiş edilecek olan mıntıkaya coğrafi yakınlığı göz önünde bulundurulmuş olmalıdır. Taşra kadıları tarafından gerçekleştirilen teftiş uygulamalarını yansıtan kayıtların elimizdeki mahdut sayıdaki örnekleri incelendiğinde erken dönem Osmanlı bürokratik teamülünün bu şekilde olduğu görülmektedir. Buna ilâveten taşradaki meselelerin teftişinde merkezdeki bürokratlar yerine bir taşra kadısının görevlendirilmiş olması mahallî koşulların dikkate alınarak soruşturmada bulunulmasının beklenildiğinin açık bir göstergesidir. Nitekim II. Mehmed dönemine tarihlenebilen diğer kazâyâ defterinde de Livadiye ve Salina’daki muhtelif meselelerin teftişi görevinin hükümet merkezinden gönderilen iki ayrı hüküm vasıtasıyla İzdin kadısına verilmesini de benzer gerekçelere dayandırmak mümkündür.⁴⁴ Bununla birlikte İzdin kadısına teftiş görevini yerine getirirken eşlik etmesi için İstanbul’dan Kapıcı Mahmud gönderilirken Edremid kadısına kimin eşlik ettiği bir diğer ifadeyle bu görevi müddetince kimlerle teşrik-i mesaide bulunduğu hususu meçhul bırakılmıştır.

Edremid kadısının kazâyâ defteri hükümet merkezi tarafından Midilli’de soruşturulması istenilen başlıca beş meselenin teftişine yönelik kayıtları içermektedir. Midilli adasının haraç vergilerinin teftiş edilmesi bunlardan ilkinin oluşturmaktadır. Nitekim taşra idaresinde merkezî otorite vergi koyma ve toplama süreçlerinde varlığını düzenli aralıklarla göstermektedir. Bu anlamda kadılar Osmanlı taşrasında vergilerin kanuna uygun olarak toplanılıp toplanılmadığını kontrol etmekle ve vergilendirme ile ilgili kanun dışı tasarrufları

⁴³ Metin içerisinde verilen sayfa numaralarında ekte yer alan kazâyâ defterinin orijinal sayfaları gösterilmiştir.

⁴⁴ İlgili defterin çeviriyazısı için bkz. F. Erdim, “The Practice of *Kazâyâ*”, s. 269-274. Yeri gelmişken çeviriyazıda “*gayr-ı mutlak(?) sibyan*” (s. 270) ifadesinde okunuşunda tereddüte düşülen kelimenin “*mükellef*” şeklinde tashih edilmesi daha doğru gözükmektedir. Taşra kadılarının teftiş göreviyle ilgili günümüze intikal eden bu oldukça erken tarihli iki defterin yanı sıra II. Bayezid döneminde taşra kadıları tarafından hazırlanan teftiş defterleri de bu yöndeki teamülün örneklerini içermektedir. Bkz. F. Erdim, “II. Bayezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri”.

hükümet merkezine bildirmekle görevlendirilmiştir.⁴⁵ Önemli şap ticareti merkezlerinden olan Midilli'de şap madeninin öngörülenden eksik çıkarılmış olması hükümet merkezince Edremid kadısının teftiş etmesi istenilen diğer bir husustur. Frengistan'a⁴⁶ kaçan, esir olan ve vefat eden gayrimüslimlerin geride bıraktıkları mülk ve malların sayımının yapıp rapor hâlinde Divân'a sunulması Midilli'de yapılması emredilen teftişin diğer ayağını oluşturmaktadır. Teftişi gerekli görülen dördüncü husus ise adanın gayrimüslim ailelerinden devşirilme üzere toplanılan oğlanlar için alınan "rüşvet akçesi" ile ilgilidir. Son olarak Edremid kadısından Midilli'de devlete ait olup başkalarının tasarrufunda olan taşınır ve taşınmaz malların dökümünün yapılması istenmiştir. Aşağıda detaylıca ele alınacağı gibi Edremid kadısı teftişi istenen tüm bu meseleleri soruşturmakla kalmamış, teftiş görevi müddetince kendisine iletilen bazı müteferrik konuları da kaydetmiştir.

Edremid kadısının kazâyâ defterinde ne zaman düzenlenmiş olduğuna ilişkin açık bir tarih kaydına rastlanılamamaktadır. Bununla birlikte birtakım çıkarımlardan hareketle defterin tarihi konusunda bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Nadiren tarih belirtilen defterde muhtemelen kâtibin pratik gayeler nedeniyle benimsediği bir yaklaşımın ürünü olarak alışılmışın dışında bir tarihlendirme usulünün takip edildiği belirtilmelidir. Söz gelimi "... *seb' yılında cem' olan barâc akçesi ...*" (s. 88), "*seb'a yılında gelen iki bin on sekiz akçe*" (s. 96) ve "*sitte yılında gelen beş bin akçe*" (s. 96) ibarelerinden hangi yılın kastedildiğini saptamak imkânsız gibidir. Bu karmaşıklık defterde yer alan Midilli'nin yedi yıllık zaman dilimine yayılan haraç vergilerinin tespitine yönelik teftiş kayıtlarından hareketle çözmek mümkündür. Zira "*seb' ve seb'in yılında*", "*sitte ve seb'in yılında*", "*hamse ve seb'in yılında*", "*erba'a ve seb'in yılında*", "*selâse ve seb'in yılında*", "*isnâ ve seb'in yılında*" ve "*ibdâ ve seb'in yılında*" şeklinde belirtilen kronolojik tarihlendirmenin yanı sıra defterin yazı şekli ve muhtevası itibarıyla 15. yüzyılın sonlarına ait olması gerektiği ön kabulünden yola çıkılarak hicrî [8]77 yılından itibaren [8]71 yılına kadar geriye dönük bir şekilde haraç vergilerinin dökümlerinin yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Bu durumda tespiti yapılan haraç vergilerinin kapsadığı ilk yıl hicrî 871 (1466-1467) senesi, son yıl ise 877 (1473-1474) senesidir. Buradan yola çıkılarak defterin 1473/1474 senesi itibarıyla gerçekleştirilen bir teftiş dolayısıyla düzenlenmiş olması gerektiği açıklığa kavuşmaktadır.

⁴⁵ M. Midilli, "Osmanlı Taşrasında Ehl-i Örfeye Karşı Kadılar", s. 80, 96.

⁴⁶ 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı kaynaklarında Macarlar haricindeki diğer tüm Katolik Hristiyanlar genel itibarıyla "Frenk" kelimesiyle nitelendirilirken Macaristan (Üngürüs) dışındaki Avrupa ülkelerine ait topraklar için de "Frengistan" tabiri kullanılmıştır. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Frenk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 13, 1996, s. 197.

Defterde karşımıza çıkan şahıs isimlerinden bir kısmı defterin tarihlendirilmesi açısından önemli ipuçları sağlamaktadır. Nitekim II. Mehmed devrini idrak eden Şamlıoğlu Mehmed Bey'in yanı sıra devrin önde gelen simalarından Mahmud Paşa, Davud Paşa ve Umur bin Timurtaş'ın ismen zikredilmeleri defterin II. Mehmed'in saltanat döneminde düzenlendiği tezini kuvvetlendirmektedir. Bu bağlamda özellikle Şamlıoğlu Mehmed Bey defterin tarihlendirilmesinde belirleyici bir isim olarak öne çıkmaktadır. Zira dönem kroniklerinde Şamlıoğlu Mehmed Bey'e spesifik olarak II. Mehmed devrinin Sırbistan meseleleri bağlamında Belgrad kuşatmasından bahsedilirken rastlanılmakta ve kendisinin İştinoğlu (Âstin-oğlu) Ali Bey ile Rudnik taraflarına gönderildiği, ikisinin Sivricehisar taraflarında Macar kuvvetlerini bozguna uğrattıkları kaydedilmektedir.⁴⁷

Edremid kadısının kazâyâ defterinde paşalar tarafından arz edilen kazıyyeler (meseleler) yer almaktadır. Nitekim ilk sayfadaki derkenara “*Bu kazıyyeleri paşalar arz etdiler, içinde yazdığımız cevâbları anlar buyurdular.*” notu düşülmüştür. Defter kenarlarına yazılan kararlarda “Dâvud” diye bahsedilen kişi defterin II. Mehmed'in saltanatı sırasında 1473/1474 senesinden sonra gerçekleştirilen bir teftiş vesilesiyle tertip edilmiş olması gerektiği tespitinden hareket edecek olursak Koca ve Derviş lakaplarıyla anılan, Arnavut asıllı Davud Paşa (ö. 904/1498) olmalıdır.⁴⁸ Buradan ve “*Dâvud sonra alındı dedi*” şeklindeki kenar notlarından yola çıkılarak ilgili notları Davud Paşa'nın beylerbeyliği zamanında vezir ya da daha yüksek rütbeli birisinin tutmuş olabileceği akla gelmektedir. Defterde Davud Paşa dışında kazıyye arz eden paşaların hiçbiri ismen zikredilmemiştir.

Kazâyâ defterinde teftişe konu olan ilk mesele Frengistan'da esir olan ve Şamlıoğlu Mehmed Bey döneminde “hain” olarak görülüp sürgün edilen gayrimüslimlerin Midilli'deki evlerinin, bağlarının ve bahçelerinin devlet malı hâline getirilmesiyle ortaya çıkan birtakım problemler hakkındadır. Toprak mülkiyeti ve tasarruf hakkı ile ilgili sorunların ortasında kalan Midilli'nin gayrimüslim halkı ellerinde Mahmud Paşa zamanına ait “âmmehüküm”lerinin ve “mülk”lerine ait diğer hükümlerin bulunduğunu belirtir (s. 86). Burada geçen “âmmehükümü” toprak tasarrufu için verilen bir tür berat olmalıdır. Bir süre sonra gerçekleştirilen teftişte adanın gayrimüslimlerinin devlete ait dükkânlardan kırkını kendi mülkleri gibi tasarruf ettikleri ortaya çıkmıştır. Yine kale dışındaki “beylik” dükkânları da kendi mülkleri gibi kullandıkları tespit edilmiştir. Toprak mülkiyeti

⁴⁷ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s. 122; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 119.

⁴⁸ Daha sonra veziriazamlığa kadar yükselecek olan Davud Paşa'nın hayatı hakkında bkz. Şerafettin Turan, “Koca Dâvud Paşa”, *TDVİA*, C. 9, 1994, s. 37-38.

mefhumu ve toprakların hukukî statüsü merkezli sorunlara işaret eden bu kazıyeden öyle anlaşılıyor ki reaya aslında “beylik” yani mirîye ait dükkânları kendilerinin “mülk”ü olarak görme eğilimi göstermiştir. Bununla birlikte ilgili teftişin kapsamına sadece dükkânlar dâhil edilmiş; ev, bağ ve bahçeler teftiş edilmemiştir. Ancak bilindiği gibi klasik dönem Osmanlı toprak hukuku söz konusu olduğunda evlerin yanı sıra bağ ve bahçelerdeki ağaçlar kategorik olarak özel mülk statüsündedir. Bu yapıların üzerinde kurulu oldukları topraklar ise şehirlerde özel mülk sayılırken; kırsalda mirî arazi telakki edilmektedir.⁴⁹ Bu yapılar yapılan teftişin kapsamının dışında tutulduğu için reayanın bu konudaki iddialarının sağlanması yapılamamaktadır. Ancak ilgili kayıta teftişin kapsamı bu yapılarla genişletilirse devlete ait daha yüklü miktarda malın tespit edileceği öngörüsüne yer verilmiştir.

Bir sonraki kayda göre Midilli halkından pek çok kimse il yazıcısının timarlarını eksik kaydetmesinden muzdariptir (s. 86). Sonraki kayıtlarda ise Midilli adasında muhtelif gelir kalemlerinden teslim alınan meblağların dökümleri yapılarak muhasebe kayıtları tutulmuştur (s. 87). Bu minvalde defterde kaydedilen kazıyyelerden biri Malkaralu Mustafa'da olduğu düşünülen efencî filori, gümüş ve gümüş sağrakla (kâse, kap vb.) ilgilidir. Bir diğer kazıyeden önce azat edildiği ve ardından vefat ettiği kaydı düşünülen Malkaralu Mustafa, Umur bin Timurtaş tarafından mahkeme huzuruna çıkarılmıştır. Mahkemede haraç tahsildarıyla birlikte haraç vergisi için fazladan alındığı tespit edilen on dört bin akçeyi yediği iddia edilmiştir (s. 88). Bu ve sonraki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere defterde haraç vergisiyle ilgili yer alan ihtilafların çoğu vergi toplamakla görevli kişilerin reayadan haksız ya da fazla vergi toplama yoluna gitmeleri ya da topladıkları verginin tamamını veya bir kısmını kendileri için tasarruf etme gayesiyle hazineye ulaştırmamış olmaları ekseninde gelişmektedir.

Sonraki kayıta ise ölen eminin (Malkaralu Mustafa) adamı olarak tanıtılan Timar Eri Çalabvermiş'in devlet adına buğday alım satımı yaptığı ve bu işten para kazandığı iddiası soruşturulmuştur. Şahitlerin bu durumu tasdik etmeleri üzerine Çalabvermiş kazandığı parayı Malkaralu Mustafa'ya teslim ettiğini, ancak bununla ilgili elinde olan hüccetlerin mahkeme sırasında yanında bulunmadığını belirtmiştir. Kenardaki kararlardan hüccetlerin mahkemeden sonra görüldüğü ve nihayetinde Çalabvermiş'in üzerinde buğday satışından devlete ait para olmadığı kanaatine varıldığı görülmektedir (s. 88). Bu ve defterdeki diğer örneklerden anlaşıldığı kadarıyla teftiş esnasında Midilli'nin gayrimüslim tebaasından ya da

⁴⁹ Bayram Pehlivan, “Sultan, Reaya ve Hukuk: Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Tanım Topraklarının Mülkiyeti Sorunu”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023, s. 59.

resmî görevlilerden kendilerine herhangi bir suç isnat edilenler bir ispat aracı olarak birtakım resmî belgeleri (hüküm, amme hükmü, hüccet vb.) kadiya ibraz ederek veya şahitlik mekanizmasını kullanarak ilgili suçları reddetme yoluna gidebilmektedir.

Edremid kadısı kazâyâ defterinde “tefûr” zamanından beri satılan şaplardan “akçesi hazîneye değmemiş” ya da mahzende saklı kalmış olanları kaydetmiştir (s. 89). Burada “tefûr” diye anılan şahıs muhtemelen Midilli’yi Osmanlıların eline geçmeden önce 1458-1462 tarihleri arasında ağabeyi Dominico ile yöneten Midilli dukası Niccolò Gattulio’dan başkası değildir.⁵⁰ Osmanlı Devleti’nde mülkiyeti devlete ait olan şap madeni kumaş boyamada, deri imalatında, altının parlatılmasında, para basımında, eczacılıkta ve tıpta olmak üzere çeşitli alanlardaki kullanımıyla öne çıkan ticarî bir araçtır. Nitekim Osmanlı Devleti’nin 15. yüzyılın ikinci yarısında şapın iç piyasasının ihtiyaçları için kullanılmasını öncelendiği ve şap ihracatına kısıtlama getirdiği bilinmektedir.⁵¹ Defterin bu kısmında kimlerin böylesi önemli bir hammadde kaynağı olan şaptan kaç kantarı kimin zamanında kaç akçeye aldıkları ayrı ayrı kaydedildikten sonra kenar notlarında aldıkları şap karşılığında vermeleri gereken meblağın kendilerinden tahsis edilip edilmediği belirtilmiştir. Ayrıca mahzende muhafaza edilen şapların kaç kantar olduğu ve toplamda kaç akçeye karşılık geldiği hesaplanarak kaydedilmiştir. Ardından yukarıdaki kayıtlardan aşına olduğumuz Timar Eri Çalabvermiş’in Zorzi isimli bir gayrimüslimden şap bedeli olarak para ve iki pastav⁵² çuha aldığı bilgisinin doğruluğu araştırılmıştır (s. 90). Bu bilgi Dragoman Hızır ve Malkaralı Mustafa’nın şahitlikleriyle örtüşse de muhtemelen bir mühtedi olan Hızır’ın namaz kılmadığını bildirmesi üzerine şahitliği geçerli sayılmamıştır. Bunun üzerine meselenin aslının Ayazmend kadısından öğrenilmesi kaydı düşülmüş ve bu konu hakkında kesin bir kanaate varılamamıştır. Bu kayıtların titizlikle tutulmasının önemsenmesinin ve şap madeninin öngörülenden eksik çıkmasının kapsamlı bir şekilde araştırılmasının amaçlanmasının asıl nedeni kullanım alanındaki zenginlikle öne çıkan bu madenin çıkarılıp işlenmesi işinin ada halkına bir geçim kaynağı sunmasının ötesinde devlete de önemli bir gelir kaynağı sağlamasıyla irtibatlı okunmalıdır.

⁵⁰ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul 2012, s. 535. “*Mezâkâr diyârın [Midillî] müstakîl Tekvurı vardı; ol diyârı mâ’-mûrede başka şehriyârdî.*” Bkz. Ibn Kemal, *a.g.e.*, s. 220.

⁵¹ Emine Dingeeç, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) Şap Madeni”, *Belleten*, 272/LXXV (2011), s. 137-139.

⁵² Kumaş ölçüsü olarak kullanılan, ucu yaldızlı, muayyen uzunluktaki top anlamına gelen *pastav* Macarca *poszto* kelimesinden gelmektedir. Bkz. Lajos Fekete, “Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699”, *Belleten*, 52/XIII (1949), s. 717.

Sonraki iki kazıyyede ise Midilli'nin dizdarı Şehabeddin Mahmud bin Ahmed'de devlete ait olan mallardan bir yancık (at zırhı veya atın sırtına konulan torba) ve gümüşlü kılıç olduğu iddiasının peşine düşülmüştür. Dizdar, oğlunun her ikisini de alıp kaçtığını belirtmişse de teftiş esnasında hâlâ dizdarın elinde oldukları ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine hem yancığın hem de kılıcın dizdardan alındığı belirtilmiştir. Yine dizdarda Midilli tekfurunun hükümdarlık zamanından kalan şeylerden biri kızıl, diğeri somaki kadifeden iki cüppe olduğu bildirilmiş, ancak dizdar bunları görmediğini ve kendisine verilen defter suretinde de cüppelerin varlığına dair bir kaydın bulunmadığını dile getirmiştir (s. 90). İlgili defterin suretinde dizdarın iddiasıyla örtüşen bir şekilde cüppelerle ilgili herhangi bir kayda rastlanılamayınca meselenin Edremid kadısının defterine kaydedilmesiyle yetinilmiştir.

Defterin Midilli'deki ailelerden devşirilmek üzere toplanılan çocuklarla ilgili bir yekûn oluşturan bölümünde ise devşirilecek oğlanlar toplanırken alınan paralar kaydedilmiştir (s. 90-93). Bu minvaldeki kazıyyeler "*Cemâ'at-i gebrân*", "*Cemâ'at-i müslimânân*" ve "*Cemâ'at-i Hazret-i Hüdvendigâr azçe nasrubû kulları*" şeklinde üç grup hâlinde ayrı ayrı tasnif edilmiştir. İlk grupta Midilli'deki Hristiyan ailelerden devşirilecek çocuklar için alınan akçelerle ilgili meselelere yer verilmiştir. Bu kısımda "sonra alınmış dedi Dâvud" ifadelerinden ilgili meblağın Davud Paşa'dan gelen bilgi referans gösterilerek alındığı; "üzerinde bâkî" ifadesinden henüz paranın alınmadığı ve ilgili şahısta olduğu; "gâ'ibâne" ibaresinden ise ortalıkta olmadıkları için ilgili kişilerden paranın alınmadığı anlaşılmaktadır. İkinci başlık altında sıralanan kazıyyelerde ise timar eri, hisar eri, azap, çeribaşı vb. görevlilerde kalan meblağlar kaydedilmiştir. Ancak hükümet merkezinin gönderdiği emirde ilgili meblağların alınmasına ilişkin açık bir ifade bulunmadığı için bu konuda bir inisiyatif alınmadığı gözlemlenmektedir. Son grupta ise sadece iki kazıyye kaydı bulunmakta olup "gâ'ibâne" olduklarının belirtilerek ilgili kişilerde olan meblağların yazılması yoluna gidilmiştir.

Edremid kadısının defterinin devamında Frenistan'a kaçtıkları belirtilen gayrimüslimlerin bağ, bahçe, değirmen ocakları ve harap evlerinden vakıf hâline getirilerek devlet malı kabul edilen ve ardından "bey-i men yezîd" yani açık artırma geleneği ile satılanlardan ne kadar gelir elde edildiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte Frenistan'a kaçan gayrimüslimlerden esir durumunda olanların bu türden mülklerinin bir kısmı vakıf hâline dönüştürülerek devlet malı addedilmiş olsa da uzun vadede daha fazla gelir getirecekleri düşüncesiyle satışları daha sonraya ertelenmiştir. Ayrıca adanın gayrimüslimlerinde kaldığı fark edilen efrencî filoriler teslim alınmıştır (s. 93).

Nihayet Midilli'de haraç tahsilatında görülen aksaklıkların teftişine sıra gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin uygulamaları açısından haraç hem haracî araziden

ve hasılatından hem de gayrimüslimlerden kişi başına alınan vergiye tekabül etmektedir.⁵³ Vergi kaybına bağlı olarak hazinenin zarara uğramasının önüne geçmeyi amaçlayan Osmanlı Devleti tarafından teftiş mekanizması devreye sokulmuş ve Midilli’de *ihdâ ve seb’in* [8]71 yılından *seb’a ve seb’in* [8]77 yılına değin haraç tahsildarlarının üzerinde kalan meblağlar yıllara göre tespit edilerek kaydedilmiştir (s. 94-95). Midilli’nin Osmanlı idaresine geçmesinden beş yıl sonrasında itibaren geriye dönük yapılan ve yaklaşık yedi yıllık zaman dilimini kapsayan haraç vergilerine ilişkin bu teftiş kayıtlarında haraç tahsildarları tanımlanırken yaygın kullanımdan farklı olarak “harâcî” imlâsı benimsenmiş; nadiren ise iki tane cim harfi kullanılarak “harâccî” imlâsı tercih edilmiştir.⁵⁴ Kenar notuna göre gayrimüslimler haraç vergilerini sipahilerin topladığı kadı huzurunda dile getirmişler ancak şahitler devreye girmeden sipahiler gayrimüslimlerle “bitişmiş” yani hesaplaşmışlardır. Bunun üzerine adanın gayrimüslimleri davalarını geri çekmişler ve bu mesele daha fazla uzamamıştır.

Haraç vergisi ile irtibatlı bir diğer kazıyede ise teftiş sırasında Edremid kadısı haraç tahsili için görevlendirilen bazı kişilerin beş yüz elli altı haneden toplamış oldukları haracı devlet hazinesine teslim etmediklerini fark etmiştir (s. 95). Buna göre Midilli’de bir yıl, sekiz yıl, on yıl hatta on bir yıl kadar uzun bir süre boyunca haraçları hazineye ulaştırılmayan haneler mevcuttur. İçlerinden bir kısmı şahitler huzurunda haraç vergilerini düzenli olarak haraççılara verdiklerini ispat etmeyi başarmışsa da bir kısmının haraçlarının hâlen alınmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda gerekli prosedür takip edilerek ilgili hanelerden gerekli meblağ alınıp hazineye aktarılmıştır. Herhangi bir delil sunamayan bazı hanelerin ise “üzerlerinde bâkî” ifadesiyle haraçlarının henüz alınmadığı not edilmiştir.

Adada haraç toplamakla mükellef kişilerin görevlerinin gerekliliklerini yapmamalarının yol açtığı bir başka mesele ise ölenlerin (mürde) ve Frengistan’a kaçanların yanı sıra ada halkından İstanbul’da (İslâmbol) evleri olanların ve yok olan (ma’dûm) yüz elli bir hanenin haraçlarının durumuyla ilgilidir (s. 96).⁵⁵ Bu hanelerden bir kısmının bir yıl, bir kısmının üç yıl, bazısının ise sekiz yıl boyunca haraççılar haraçlarını toplayıp hazineye teslim etmişler, ancak Edremid kadısının ulaştığı bilgiye göre, haraççıların sekiz yıl boyunca “asıl deftere” müracaat etmeksizin hareket etmelerinin birtakım sorunlara yol açtığı ortaya çıkmıştır. Buna ilâveten haraççıların vefat edenlerden beş akçe yerine on akçe olarak

⁵³ Cengiz Kallek, “Haraç (Osmanlı Dönemi)”, *TDVİA*, C. 16, 1997, s. 88.

⁵⁴ Gayrimüslim tebaadan bir tür şahsî vergi olan haraç vergisini toplamakla görevli kişilere “harâcçi” ya da “harâcî” denilirdi. Bkz. Halil İnalçık, “Cizye”, *TDVİA*, C. 8, 1993, s. 45.

⁵⁵ İstanbul’u ifade etmek için kullanılan İslâmbol kelimesinin henüz II. Mehmed döneminde tedavüle girdiği öteden beri bilinmektedir. Bu defterde bu duruma doğrudan bir referans karşımıza çıkmaktadır.

fazladan beş akçeyi kendileri için ayırdıkları anlaşılmıştır. Önceki kayıtlardaki tarihlendirme ile örtüşmesi için burada geçen *seb'a yılı* ile hicrî 877, *sitte yılı* ile ise 876 yılının kastedildiği ifade edilmelidir. Defterin haraç vergisinin toplanması noktasında yaşanan problemlere ayrılan bu bahsi toplam kaç haneden ne kadar haraç vergisi alındığının belirtilmesi ve devlet hazinesine aktarılan tutarın yazılması ile sona ermektedir.

Midilli sancağının merkez Midilli kazası dışında Molova (Molyvos/Methymana) ve Kalonya kazaları mevcuttu.⁵⁶ Edremid kadısının defterinde adanın ikinci önemli şehri ve bir kaza merkezi olan Molova'da bulunan kalede gerçekleşen bazı ihtilaflara da değinilmiştir. Bunlardan ilkinde Molova Kalesi'nde gayrimüslimlerden çok sayıda kişi Zeynüddin oğlu Mshmed Çelebi'nin "illik sûretinde" yani Osmanlı Devleti'ne ait bir gemi gibi limana yanaşarak yemiş almaya gelen bir düşman gemisini (*yağî kâfir gemisi*) fark edemediğini dile getirmişlerdir. O esnada kendilerinin bu durumu ona haber vermeleri üzerine ilgili geminin durdurulduğunu belirterek Mehmed'in gemiden aldığı meblağı devlete teslim etmediğini bildirmişlerdir. Mehmed ise ilgili paranın arz olunduktan sonra sadaka olduğunu iddia eder ama bunu ispat edemez. Bunun yanı sıra Molova Kalesi'nde bulunan bir kilisenin içerisinde değerli bir tasvirin olduğu, gayrimüslimlere üzerindeki gümüş nedeniyle büyük bir bedel karşılığında satılmasının akıllıca olacağı deftere kaydedilmiştir (s. 97). Bu müteferrik meselelerin kazâyâ defterinin hazırlanma gerekçesini teşkil eden talimatta teftiş edilmesi istenilen hususlar arasında bulunmadığı dikkatli gözlerden kaçmayacaktır. Bu meseleleri defterine ekleyen Edremid kadısı ve ekibi hükümet merkezini teftiş güzergâhı boyunca kendilerine aktarılan farklı meselelerle ilgili de bilgilendirmek istemiş olmalıdır.

Edremid kadısının kazâyâ defterinde teftiş konu olan son mesele ise devşirme sistemine tabi olan Midilli'de devşirme usulünün uygulanması aşamasında yaşanan birbiriyle ilişkili birtakım problemlerle ilgilidir. Bilindiği gibi 15. yüzyıldan beri klasik Osmanlı idarî ve askerî teşkilatının belkemiğini oluşturan devşirme sistemi çerçevesinde Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan ailelerin erkek çocukları bir çeşit aynı haraç olarak, baş vergisi yerine toplanırdı.⁵⁷ Devşirmek üzere toplanılan çocuklar saray ve askerlik başta olmak üzere muhtelif devlet hizmetleri için istihdam edilirdi.⁵⁸ İçlerinden Osmanlı sistemine entegre olmayı başaranlardan bir kısmı üst düzey bürokrat olurken; bir kısmı

⁵⁶ Feridun M. Emecen, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı", *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, Ed. İdris Bostan, SAEMK Yayınları, Ankara 2003, s. 12.

⁵⁷ Gülay Yılmaz, "The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4", *Belleken*, 79 (2015), s. 901-902.

⁵⁸ Abdulkadir Özcan, "Devşirme", *TDVİA*, C. 9, 1994, s. 254.

yenileri ordusunda yüksek makamlara terfi edebilirdi. Bazıları ise saray bahçelerinde, baruthane ve tophane gibi devlet atölyelerinde işçi olarak çalışabilmekteydi.⁵⁹ Devşirme memurlarının belirli ücretlerinin yanı sıra devşirilen çocuklara giydirilen kırmızı aba ile kırmızı külahın bedeli “kul akçesi” ya da “hilat-baha” adı altında devşirmenin yapıldığı bölge halkından alınırdı.⁶⁰ Bu durumla irtibatlı olarak Midilli’de devşirilen çocukların ebeveynleri sancakbeyine, emine ve devletin devşirilen çocukların ailelerinden para toplamakla görevlendirdiği diğer memurlara gerekli ödemeyi yapmalarına rağmen bu tutarın kendilerinden tekrar istenilmesine itiraz etmiştir. Bunun üzerine bölgede teftiş gerçekleştirilerek devşirme akçesi toplamakla görevlendirilen kişilerin bu görev kapsamında üzerlerinde ne kadar para olduğunun bir dökümü yapılmıştır (s. 98). Bu şekilde bir taraftan devşirilen çocukları için kendilerinden tekrar para toplanılmasından şikâyetçi olan ailelerin mağduriyet yaşamalarının önüne geçilirken; diğer taraftan ise devşirme memurlarının para toplama görevlerini suistimal edip etmedikleri denetlenmiştir. Bu kayıtlardan devşirme akçesi toplamakla görevli memurlardan bazılarının kendi menfaatlerini gözeterek aldıkları meblağı resmî belgeye kaydetme konusunda ihmalkâr bir tavır sergileyebildikleri ve bu yolla devşirilen çocukların ailelerinden ikinci kez para toplamaya tevessül ettikleri sonucuna varmak mümkündür.

Midilli’de yürütülen teftiş esnasında Hristiyan tebaanın devşirmek üzere seçilen çocuklarından beş tanesinin muhtelif sebeplerden dolayı alıkonulduğu saptanmıştır (s. 99). İçlerinden birisi Çeribaşı Mahmud’un elinden alınmıştır. Geriye kalan dört çocuktan birisi “küçüktür, hizmete yaramaz” denildiği için teslim alınamamıştır. Bununla birlikte Yazıcı Mustafa’nın gözetimi altında olduğu ve ihtida ederek Müslüman olduğu bilgisine ulaşılmıştır. İçlerinden Çeribaşı Mahmud’un gözetimindeki diğer oğlanın adadaki bir dağa kaçtığı şayiası dolanmaktadır. Hisar erenleri kethüdasının elinde olduğu bilinen bir diğer oğlan, anlatılana göre, oldukça hasta bir vaziyettedir. Reis Süleyman’ın elindeki sonucusu ise kaybolduğu için ortalıklarda yoktur. Annesinin kayıplara karışan oğlunun bulunması için devşirme memurlarına baskı yapması da denklemin içerisine dâhil edilince mesele oldukça ilginç bir hâl almaktadır.

Esasen 15. yüzyılın son çeyreğinde devşirme sistemi Midilli’de uygulanırken yaşanan birtakım problemlere ışık tutan bu kayıtlar devşirmek üzere seçilen çocuklar toplanılırken yaşanan bir kriz anını resmetmektedir. Burada çizilen tabloya

⁵⁹1603-4 yıllarına ait eşkal defterini temel alarak devşirme sistemini “aşağıdan” inceleyen, bu sistem doğrultusunda hayatları dönüştürülen ana aktörler olan devşirme çocukların seçilme sürecine ve sonraki deneyimlerine odaklanan bir çalışma için bkz. Yılmaz, “The Devshirme System”, 901-930.

⁶⁰ A. Özcan, “Devşirme”, s. 255.

göre beş çocuktan yalnızca biri devşirme memurlarına teslim edilmiştir. Geriye kalanlardan bir tanesinin işe yaramayacak kadar küçük yaşta olmasının, diğerinin ise hasta oluşunun devşirme memurlarını kandırmak için bahane olarak üretilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Burada asıl üzerinde durulması gereken devşirilecek çocuklardan birisinin dağa kaçması, ötekisinin ise ortalklarda dahi görünmemesidir. Zira bu iki örnek devşirmek için seçilen çocukların kaçma eğilimi gösterebildiğinin ya da aileleri tarafından saklanabildiklerinin birer kanıtı niteliğindedir. Bu örneklerde görüldüğü gibi türlü türlü gerekçeler öne sürülmek ya da saklanılmak suretiyle devşirilecek çocuklardan birkaçının teslim edilmemeleri devşirme memurlarının zaman zaman dolaylı denilebilecek bir dirençle karşılaşabildiklerini ortaya koymaktadır.⁶¹ Buna göre Midilli'de devşirilecek çocuklardan birkaçının teslim alınamamalarına yol açan asıl aktörler devşirilmemek için kaçan çocukların bizatihi kendilerinin yanı sıra çocuklarını devşirme memurlarından saklayan aileler ve potansiyel devşirmeleri gözetimleri altında tutan çeribaşı, kethüda ve reis gibi devlet görevlileridir. Edremid kadısının defterinde yer bulan bu erken tarihli örnekler bir bakıma Osmanlı tebaası gayrimüslim ailelerin devlet kapısında yüksek makamlara erişmeleri gayesiyle çocuklarını gönüllü olarak devşirmeye verdikleri şeklindeki yerleşik görüşe de tezat oluşturmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmanın odağına oturtulan 15. yüzyılın sonlarında Edremid kadısı tarafından Midilli'de tutulan kazâyâ defterinde toprak mülkiyeti ve tasarrufu ile ilgili ihtilaflar, haraç tahsilatında görülen aksaklıklar, gayrimüslim ailelerden devşirilmek üzere toplanılan çocuklar için alınan paralar, devlete ait olup şahısların ya da taşra görevlilerinin üzerinde kalan para, mal ve mülkler ile şap madeninin öngörülenden eksik çıkarılması neticesinde devlet hazinesine ulaştırılmamış olan meblağlarla ilgili teftiş raporlarının önemli yekûn tuttuğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Midilli'de çok yönlü teftiş yapılmasını gerekli gören hükümet merkezinin asıl motivasyonunu şikâyet içerikli bilgilerin aslının soruşturulmasından ya da devlet görevlilerinin vazifelerini ihmal ve suistimal edip etmediklerinin denetlenmesinden ziyade hazineye gelir sağlanması ya da bir bakıma hazinenin zarara uğramasının önüne geçilmesi hedefiyle ilişkilendirmek daha makul gözükmektedir.

⁶¹ Devşirme memurlarına gösterilen direniş görece geç tarihli kaynaklarda daha geniş yer bulabilmiştir. Nahîfi Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan *Cevâbiru'l-Menâkıb* adlı eserde ailesinin Sokollu Mehmed'in ve amcaoğlu Sokollu Mustafa'nın devşirilmemesi için gösterdiği mukavemetin detaylı anlatısı sunulmaktadır. Bkz. Burak Karakuş, "Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Yükselişi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022, s.14-15.

Burada inceleme konusu olan kazâyâ defterinde Edremid kadısı hükümet merkezi ile taşra bürokrasisinin koordinasyonunda köprü görevi gören bir müfettiş vasfıyla tebârüz etmektedir. Bu bağlamda karşımızdaki kazâyâ defteri 15. yüzyılın sonlarında bir Osmanlı taşra kadısının teftiş görevi kapsamında elde ettiği sonuçları kaydetme pratiğinin somut bir örneğini sunmaktadır. Bu noktada Edremid kadısının teftiş görevini yerine getirirken ne tür problemlerle karşılaştığı, süreci nasıl yönettiği ve kimlerle teşrik-i mesai yaptığı minvalinde bir hayli soru akla gelebilir. Bununla birlikte Edremid kadısının teftiş defteri çerçevesinde bu tarz soruların cevaplarına ulaşmak mümkün olamamıştır. Zira yukarıda da belirtildiği gibi Edremid kadısı bu erken tarihli ve kısa hacimli defterde sadece Midilli'deki teftiş sürecini koordine eden, ulaştığı sonuçları hükümet merkezine iletme gayesiyle rapor hâline getirerek kaydeden bir görevliden ibarettir. Bu tür sorular Osmanlı Devleti'nin son yüzyılları kapsamında kaynakların bolluğu muvacehesinde genel anlamda cevaplandırılmaktadır. Ne var ki kadıların teftiş görevlerinin 15. yüzyıldaki mahiyetini yansıtmaya elverişli kaynakların oldukça sınırlı oluşu göz önünde tutulduğunda bu tür soruların peşine düşen tarihçiler kaynaklardaki boşlukları doldurmak için büyük ölçüde varsayıma dayalı bir anlatı inşa etmek zorunda kalacaktır. Bu bağlamda bu çalışmanın en temel sınırlılığının teftiş sürecini yürüten Osmanlı kadısı merkezli bir anlatı inşa edilemeyeceği olduğu ileri sürülebilir. Doğrusu böylesi bir vaatte bulunmayan bu çalışma ekseninde istifade edilen kaynak malzemenin hazırlanış gayesi tamamen yönetim merkezinin ana hatlarını belirlediği bir teftiş sürecine yönelik olduğu için bu sınırlılık kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmanın ana kaynağını teşkil eden Midilli'nin Osmanlı idaresine geçmesini takip eden yıllarda gerçekleştirilen bir teftiş dolayısıyla tanzim edilen kazâyâ defteri Midilli'ye ait elimizdeki en erken tarihli kanunnâme suretinden, tahrir defterinden ve şer'iyeye sicilinden daha eski olması bakımından adanın tarihi için önem taşımaktadır. Bu çalışmada İzdin kadısı tarafından Livadiye ve Salina'da gerçekleştirilen teftiş sürecini aktaran kazâyâ defteri ile aşağı yukarı aynı zaman dilimine, II. Mehmed'in hükümdarlık döneminin sonlarına, tarihlenebilen bir kazâyâ defterinin daha tespiti erken dönem Osmanlı taşra bürokrasisinde kazâyâ usulünün daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlamıştır. Böylece II. Mehmed devrinde kazıyye defteri tutma pratiğini ve bu minvalde kadıların Osmanlı taşrasında gerçekleştirmiş oldukları teftiş görevini hiç değilse iki farklı defter üzerinden okumak mümkün hâle gelmiştir. Bunların yanı sıra Edremid kadısının kazâyâ defterini önemli kılan bir diğer husus ise devşirme sistemine tabi olan Midilli'de henüz 15. asrın son çeyreğinde devşirme usulü ile ilgili yaşanan birtakım sorunların ve farklı motivasyonlarla devşirmeye verilmeyen çocukların kendine yer bulabilmiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Defterî Müteferrik Kalemî Defterleri (D.M.d.), 36806.

BOA, Bâb-ı Âsâfî Divân-ı Hümayûn Defterleri (A.DVN.d.), 787.

BOA, İbnülemin Vakıf (IE. EV.), 17/1973.

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile 101, 114 ve 390 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530), I, Karlı-ili, Ağrıboz, Mora, Rodos ve Trbala Livâları: Dizgin, Ankara 2007.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks I. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Divân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: V, Ankara 1998.

Araştırma ve İnceleme Eserler

AKDAĞ, Mustafa, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/6 (1966), s. 201-247.

AKDAĞ, Mustafa, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

AKDAĞ, Mustafa, "Celâli İsyânlarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (1964), s. 1-49.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstulâbları Kâmûsu*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2018.

ARIKAN, Zeki, "Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40 (2006), s. 1-28.

AYDIN, Bilgin, *XVI. Yüzyılda Divân-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

BARCAN, Ömer L., *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

BARKEY, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi, Ed. İdris Bostan ve Salih Özbaran, Deniz Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul 2009.

BOSTANCI, H. Muharrem, "19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

BÖREKÇİ, Günhan, "Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmet I (r. 1603-17) and His Immediate Predecessors", The Ohio State University, Doktora Tezi, 2010.

DİNGEÇ, Emine, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) Şap Madeni", *Bellefen*, 272/LXXV (2011), s. 135-158.

- Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ed. Cevdet Küçük, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Yayınları, Ankara 2001.
- EMECEN, Feridun M., “Karadağ Beyi Durad Crnojević’in Teftiş Defteri (1497)”, *Osmanlı Araştırmaları*, LVII (2021), s. 1-33.
- EMECEN, Feridun M., “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim’in Kazayâ Defteri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 46 (2015), s. 213-301.
- EMECEN, Feridun M., “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.
- EMECEN, Feridun M., “Ege Adaları’nın İdarî Yapısı”, *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, Ed. İdris Bostan, SAEMK Yayınları, Ankara 2003, s. 7-32.
- ERDİM, Fatma, “The Practice of *Kazâyâ* in the Ottoman Provincial Bureaucracy: A *Kazıyye* Register from the Reign of Mehmed II”, *Archivum Ottomanicum*, 39 (2022), s. 259-281.
- ERDİM, Fatma, “Osmanlı Bürokrasi Geleneğinde ‘Kazâyâ’ Usulü –II. Bayezid Dönemine Ait Kazıyye Defterleri”, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- ERÜNSAL, İsmail E., “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, 53 (2018), s. 1-50.
- FEDAKAR, Cengiz ve ENGİN, Hakan, “Erken Tarihlerde Osmanlı Serhad Kalelerinin Teftişi: Fetihlerini Müteâkıp Kili ve Akkırman Örnekleri (1491-1505)”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17/2 (2022), s. 160-173.
- FEKETE, Lajos, “Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699”, *Bellekten*, 52/XIII (1949), s. 663-743.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”, *Tarih Dergisi*, 10 (1967), s. 17-34.
- GRİSWOLD, William J., *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Günümüz Türkçesiyle *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine, Kavala, Selânik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandîye, Elbasan, Obri, Tekirdağ*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, C. 2, İstanbul 2011.
- IBN KEMAL, *Tevârih-i Âli Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.
- İNALCIK, Halil, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 8, 1993, s. 45-48.
- İNALCIK, Halil, “Adâlet ve Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*. Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 127-130.
- İNALCIK, Halil, *The Survey of Istanbul 1455: The Text, English Translation, Analysis of the Text, Documents*, Ed. Emre Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

- KALLEK, Cengiz, “Haraç (Osmanlı Dönemi)”, *TDVİA*, C. 16, 1997, s. 71-88.
- KARAKUŞ, Burak, “Budün Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Yükselişi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- KIVÂMÎ, *Fetihnâme-i Sultân Mehmed*, Haz. Franz Babinger, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.
- KIVÂMÎ, *Fetihnâme*, Ed. Ceyhun Vedat Uygur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 453-471.
- KİEL, Machiel, “The Island of Lesbos-Midilli under the Ottomans, 1462-1912 Remarks on its Population, Economy and Islamic Monuments”, *II. National Symposium on the Aegean Islands*, Ed. İdris Bostan ve Sertaç Hami Başeren, Çanakkale 2004, s. 54-61.
- KRİTOVULOS, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul 2012.
- KURU, Levent, “Fatih Döneminde Balkanlarda Taşranın Denetlenmesine Dair Bir Teftiş Defteri”, *Pâyidâr Balkanlar Üzerine Dil-Tarih-Edebiyat Araştırmaları*, Ed. Salih Koralp Güreşir ve Mehmet Dervişoğlu, Trakya Üniversitesi Matbaası, Edirne 2021, s. 269-285.
- MCGOWAN, Bruce W., *Sirem Sancağı Mufassal Tabrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- METE, Zekai, “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIX (1999), s. 181-221.
- MİDİLLİ, Muharrem, “Osmanlı Taşrasında Ehl-i Örf Karşı Kadılar yahut Kânûn-i Kadîmin Ehl-i Şer' Bekçileri (1453-1586)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59 (2020), s. 75-103.
- Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, Haz. Ahmet Akgündüz, Fey Vakfı Yayınları, C. II, İstanbul 1990.
- ÖZCAN, Abdulkadir, “Devşirme”, *TDVİA*, C. 9, 1994, s. 254-257.
- ÖZTÜRK, Necdet, “Erken Osmanlı Vekayinâmelerinde Yer İsimlerinin İmlâsı: Malkara Örneği”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, İzmir 2000, s. 11-23.
- PEHLİVAN, Bayram, “Sultan, Reaya ve Hukuk: Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Tarım Topraklarının Mülkiyeti Sorunu”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, 2023.
- REDHOUSE, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.
- SOUCEK, Svat, “Midilli”, *Encyclopædia of Islam (Second Edition)*, E. J. Brill, C. VI, Leiden 1991, s. 1035-1037.
- SOYUDOĞAN, Muhsin, “Aşiretlerin Ekonomi Politikası ya da Olağan Şiddet: Osmanlı Ayntab'ında Aşiret Eşkıyalığı Üzerine”, *Ta Ezelden Taşkındır... Antep*, Der. Mehmet Nuri Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 125-154.

- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Frenk”, *TDVİA*, C. 13, 1996.
- TAK, Ekrem, “Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- TANSEL, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- TANSUĞ, Feryal, “The Kocabaşıs as Intermediaries?: The Local and Central Administration in Imvros/İmroz and Lemnos in the Early 19th Century”, *Belleten*, LXXVIII/281 (2014), s. 223-244.
- TAŞ, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilgi*, 44 (2008), s. 25-43.
- TAŞ, Hülya, “Osmanlı'da Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Dergisi*, 3 (2007), s. 186-203.
- TENEŞ, Özge, “33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-190)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- TUĞLUCA, Murat, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- TURAN, Şerafettin, “Koca Dâvud Paşa”, *TDVİA*, C. 9, 1994, s. 37-38.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- ÜNAL, A. Afşin, “XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde Midilli Sancağı”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- YAZICI, Muhammed, “Şam Vilâyeti Mehâyif Teftişi (H. 956/M. 1549)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 26 (2019), s. 447-472.
- YILDIRIM, Filiz, “15-16. Yüzyıllarda Tuna Havzasında Tuzlalar ve Tuz Hukuku”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4 (2014), s. 1169-1183.
- YILMAZ, Gülay, “The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4”, *Belleten*, 79 (2015), s. 901-902.

EKLER

Ek 1: Metin: BOA, D.M. d., 36806, s. 85-99.⁶²

(s. 85) *Tafsîl oldur ki*, Hazret-i Hüdâvendigâr *azze nasrubû bullidet bilâfetühû* emriyle cezîre-i Midillü'de harâc tefâtşine ve tekfur zamânından berü bel' olunan şâb ve Frengistan'a kaçan ve esîr olan kâfirlerün metrukâtını ve oğlan için alınan rüşvet akçesin ve dahi beyliğe müte'allik mâl tefâtşine varıcak bulup defter etdüğümüz bunlardır zikr olunur.

Edremid Kâdısı Mevlânâ Sinân
Midillü'de yazdığı kazâyâ defteri

(s. 86) *Bu kazıyeleri pašalar arz etdiler içinde yazdığımız cevâbları anlar buyurdular.*

Sebeb-i tahrîr oldur ki, nefsi-i Midillü'de Frengistân'a kaçan ve esîr olan ve Şamlu-oğlu Mehmed Bey zamânında hâ'in olup sürülen kâfirlerün evlerinden ve bağçalarından ve bağlarından beylik etmişler imiş şimdiki hâlde nefsi-i Midillü'nün halkı evlerümüz ve bağlarımız ve bağçalarımız için elimizde âmme hükmümüz vardır bâ'zımızun husûsiyetle mülklerümüze hükmümüz vardır Mahmûd Paşa zamânından berü dediler elbette hâlimiz arz olunmayınca tefâtş etdirmezüz deyü haylice nizâ' etdikleri sebebden tefâtş olunmadı ammâ zahmetle bâzâr yüzünde olan dükkânları tefâtş olıcak on altı dükkân-ı beylik gösterdiler gayrı yokdur deyü kırk dükkân dahi beylik dükkânlar gibi icâresi var bulundu ammâ mülklerimizdir deyü tasarruf ederler ve dahi kal'adan hâric olan dükkânlar ki beylik için zabt olunduktan sonra düşmân gelecek yakmış harâb etmiş şimdiki hâlde keferi yine imâret etmişler beyliğe nesne vermezlermiş elhâsıl eğer nefsi-i Midillü evlerin ve bağların ve bağçaların tefâtş oluna yetmiş bin mikdârı mâl beyliğe hâsıl belki dahi ziyâde olur dediler.

⁶² Metin Latin harflerine aktarılırken okunuşundan emin olunamayan kelimelerin yanlarına parantez içinde soru işareti (?) konulurken; metne yapılan müdahaleler köşeli parantez [] içerisinde eklenmiştir. Metnin transliterasyonunda kelimelerin içinde geçen hemze harfleri kesme işareti (°) ile ayın harfleri ters kesme işareti (°) ile gösterilirken; kaf ve gayın harflerinden sonra gelen ünlü harflerin kalın olarak uzatılması için düz çizgi (-) kullanılmıştır. Metinde bulunan derkenar ve dua cümleleri italik yazılırken; başlangıç formülleri italik ve kalın yazılmıştır.

Ammâ bu dükkânların ba'zı iki bin dört yüz filori(?)⁶³, da'vâ evvelinde Migalkaral⁶⁴ Mustafa'nunmuş meşid yapıp vakf etmiş Mahmûd Paşa zamânında mukarrer tamâm almış(?).

Mukayyed olman dediler.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, cezâre-i Midillü'de bir niçe kimesneler gelüp eyitdiler ki bu zikr olan cezârenün timârlarını evvel zamânda il yazıcısı hayli eksik yazmışdır hâsılını dediler şimdiki hâlde bâ'zı kimesneler bile geldiler ki bize kesüp verin hisâr erlerine ulûfelerini her birine verdikden sonra Ayazmend ve Boğazhisâr subaşlıkları fazla kalsun dediler şöyleki vâki'-i hâldir i'lâm olundu. Sahn.

Hersöz⁶⁵ nâm köy defter-i şâhîde görülmüş şu vechile kayd olunmuş kim hâ'in olup kaçanın evleri, bağları, bağçeleri timâr erinün ola deyü mahsûl sancak beyinün olsun timâr erinün olsun hâs olsun cemî' eksik yazılmışdır dediler.

(s. 87) Tafsîl oldur ki, kabz olunan mâl harâcdan ve bağlardan ve bağçalardan ve ağaçlardan ve evlerden ve değirmen ocaklarından ve şâb bahâsından ve dahi efrencî filoriden

Cem'an

Meblağ

46555

Cem'an

Filori

34

İki filori için seksen akçe alınmıştır.

Tafsîl oldur ki, il üzerinde sâbit olan mâl ki deftere ketb olunmuşdur harâcdan ve Frengistan'a kaçan kâfirün muhalledâtından ve şâb bahâsından ve buğdaydan ve oğlan için alınan akçeden ve bulunan filoriden

Cem'an

Meblağ

110810

⁶³ Söz konusu kelime aynı meseleyle irtibatlı bir başka kayıta geçen "Malkaralı Mustafa üzerine iki bin dört yüz efrencî filori" (s. 88) ifadesinden hareketle bu şekilde okunmuştur.

⁶⁴ Defterde Malkara'nın yazımında imlâ birliği yoktur. Malkara imlâsının yanı sıra iki yerde harekesiz olarak Bizanslılar tarafından benimsenen "Migalkara" imlâsına uygun bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Malkara'nın Osmanlı kaynaklarında muhtelif şekillerde yazılışı hakkında bkz. Necdet Öztürk, "Erken Osmanlı Vekayinâmelerinde Yer İsimlerinin İmlâsı: Malkara Örneği", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri*, İzmir 2000, s. 11-23.

⁶⁵ Genel itibarıyla Herse/Herese imlâsı ile Türkçeleştirilen Midilli adasındaki Eresos köyü burada "Hersöz" şeklinde yazılmıştır.

Filori
2460

El-cümletân
156514
Yüz elli altı bin beş yüz on dört

El-cümletân
Filori
2494
İki bin dört yüz doksan dört

Gümüş sağrak
4
Ve gümüş pâre
2
Ve çuka pâre
2

(s. 88) *Tafsîl oldur ki*, Hazret-i Hüdâvendigâr *azçe nasrubû* emriyle cezîre-i Midillü'de teftiş olunacak sâbit olan nesnelere ki zikr olunur.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Malkaralu Mustafa üzerine iki bin dört yüz efencî filori ve iki pâre gümüş sağrak ve iki pâre gümüş Mütesselim Yûsuf bin Yahyâ ve Mahmûd bin Ahmed ve Muhtesib Hızır bin Hasan meblağ-ı mezkûru buldum dedin deyü ikrârına şehâdet etdikleri sebebeden sâbit olup deftere ketb olundu.

Arça muhtâc

Mezkeûru azâd etmişler sonra müteveffâ olmuş.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Umûr bin Timurtaş meclis-i şer'â Malkaralu Mustafa'yı ihzâr edip eyitdi ki mezbûr Mustafa seb' yılında cem' olan harâc akçesinden on dört bin akçe ilden ziyâde alup harâcîyle yedinüz dedi sîdk-ı da'vâsına muvâfık Yazıcı Aksak Yûsuf şehâdet etdi bir niçe dahi şahidlerüm var şimdiki hâlde hâzır değıldür getirin dediği sebebeden ihtiyât olunup deftere ketb olundu.

Gayr-ı maktûl nesne taleb olunmaya.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Çalabvermiş nâm timâr eri ölen emînün âdemiymiş beylik akçeyle buğday alup satmadan üç bin yedi yüz yirmi sekiz akçe ıssı etdiğin şahidlerle sâbit olunduktan sonra mezkûr Çalabvermiş emîne teslime hüccetlerüm vardır ammâ bunda hâzır değıldür dedi.

Gayr-ı makbûl

Müdde'î Migalkaralu Mustafa

Hüccetleri görüldü üzerinde nesne yoğımış mezkûrdan nesne taleb olunmaya.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Çalabvermiş nâm timâr eri üzerine buğday bahâsından iki bin iki yüz beş akçe şâhidlerle sâbit oldukdan sonra mezkûr Çalabvermiş hüccetlerüm vardır ammâ bunda hâzır değüldür dedi.

Gayr-ı makbûl

Salb olundu bi-emr-i pâdişâh an-yed-i kâdı-asker.

Hüccetleri görüldü üzerinde nesne yoğımış mezkûrdan nesne taleb olunmaya deyü buyuruldu.

(s. 89) Tafsîl oldur ki, Hazret-i Hüdâvendigâr *azze nasruhû* emriyle cezîre-i Midillü'nün teftîşine varıcak tekfur zamânından berü bel' olunan şâbdır ki ba'zı il üzerinde bey' olunup belürsüz kalmış akçesi hazîneye değmemiş ve ba'zı dahi aynıyle mahzende bulunup hıfz olunan bunlardır zikr olunur.

Makbûz

Şâb bahâsından meblağdır ki zikr olunur.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Todor Tökel nâm kâfir ikrâr edip eyitdi ki yüz elli bir kantâr şâb bahâsından kantârı ellişer akçeye yedi bin beş yüz elli akçe Ya'kûb Bey zamânından berü kâdı taleb etmediği sebebden vermedim üzerimdedir dedi eyle olsa meblağ-ı mezkûr kabz olundu.

Mukarrer

Alınmış bunda gelmiş.

Tafsîl oldur ki, şâb bahâsından gayr-ı makbûz meblağlardır ki zikr olunur.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, müteveffâ Zorzi nâm kâfirün zevcesi Todora yüzüne Umûr bin Timurtaş ve Çalabvermiş bin Mustafa şâb bahâsından on iki bin akçe mesfûr Zorzi müteveffâ olup üzerinde kaldı deyü şehâdet etdikleri sebebden sâbit olup deftere ketb olundu.

Mukarrerdir.

Almak buyuruldu.

Alınmamış zîrâ cemî' terekeyi vâris kabz etmiş.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Sancak Beyi İsâ Bey zamânında beş kantâr şâb kantârı ellişer akçe iki yüz elli akçe Midillü kâdısı üzerindedir taleb olunup vermediği sebebden deftere ketb olundu.

Mukarrer alınmak gerek gelmiş sonra alınmamış bendedir deyüp kâdı vermemiş.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, şimdiki hâlde mahzende teftîş etmekle bulunan şâb dört yüz kantâr vardır deyü mukavvimler⁶⁶ takdîm etdiler.

Kantâr

Fî 50

Cem'an

20000

Yirmi bin akçe

Arza muhtâc

(s. 90) **Sebeb-i tahrîr oldur ki**, Çalabvermiş nâm timâr eri müteveffâ Zorzi kâfirden beş bin akçe ve iki pastav çuka aldı şâb bahâsından deyü Dragoman Hızır ve Malkaralu Mustafa şehâdet etdiler mezkûr Hızır namâz kılmazın dediği sebebden cerh olundu ve bâ'dehu Ayazmend kâdısı hükm-i sultânîyle bu husûsu sonra teftîş edicek benüm katumda mezbûr Çalabvermiş mezkûr Malkaralu Mustafa şehâdetini cerh etdi dediği sebebden ihtiyât olunup deftere ketb olundu. *Gayr-ı mekbûl nesne denmeye.*

Ayazmend kâdısından sorula bunda imiş.

Kazıyye-i Dizdâr Şehâbeddîn

Sebeb-i tahrîr oldur ki, nefsi-i Midillü'nün dizdârı Şehâbeddîn üzerinde teftîşde beylik yancığı gümüşlü kılıc ikrârıyla zâhir oldu ammâ oğlanım aldı kaçtı ödeyim dedi.

Kıymet

200

Sonra alınmış.

Mukarrer alına.

Tekfur zamânından kalan terekelerden.

Bâki üzerinde.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, nefsi-i Midillü'nün dizdârı Şehâbeddîn Mahmûd bin Ahmed ve hisâr erenleri kethüdâsı Hızır bin Abdullâh eyitdiler ki Midillü tekfur zamânından kalmış kulede beylik iki çüppe vardır biri kızıl kadîfe ve biri somaki kadîfe gümüş bendlü ve gümüş tokalu çüppelerdir sendedir dediler mezkûr dizdâr anların gibi çüppeyi görmedim bana verdikleri defter sûretinde yokdur dediği sebebden sûret-i kazıyye deftere ketb olundu.

Gayr-ı mekbûl

Defterin sûretin görmüşler yoğmiş ammâ defterde kalacak yoğidi bunların şehâdetiyle mahall-i töhmet olur.

⁶⁶ Mukavvim: Kıvama getiren, tesviye ve tanzim edici.

Yeniçeri oğlanın cem' ederken aldıkları nesnelere beyân eder.

Cemâ'at-i gebrân

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Papas Agabitus⁶⁷ nâm kâfir ikrâr edip eyitdi ki Midillü kâfirleri kırk dokuz efrencî filori cem' edip getürüp bana verdiler ki Emîn Murâd Bey Kulu Yûsuf'a ver deyü ben dahi Murâd Bey Kulu Yûsuf'a verdim dedi ammâ mezkûr filorinin beş filorisini yine ödedim dedi ve hem beş filori ödedüğü sâbit olup mezkûr papas bile dutagelindi ki mezbûr Murâd Bey Kulu Yûsuf'la beraber olmak için.

İkisi de şimdi bunda hâzır beraber olunmak gerek tâ kim vâki'-i hâl zâbir ola.

İkrârıyla sâbit olmuş çün ikrâr etdi alınsın dediler.

Sonra alınmış dedi Dâvud Midüllü.

(s. 91) Sebeb-i tahrîr oldur ki, İstamad nâm kâfir eyitdi ki Toma kâfire on efrencî filori verdim dedi mezkûr Toma aldım pâdişâh kulu Mahmûd'a verdim dediği sebebden mezkûr Toma kâfiriyle dutagelindi mezkûr Mahmûd'la beraber olmak için.

İkrârıyla sâbit olmuş.

İkisi de bundadır beraber olunmak gerek.

Dâvud sonra alındı dedi.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Paganit⁶⁸ nâm kâfir üzerine altı yüz on akçe ikrârıyla yazıldı ba'zı yine verdim dedüğüne itibâr olunmadı hasmı hâzır olmadığı sebebden deftere ketb olundu.

Hasım bulunmamış ga'ibânda(?) verdiğine şahid bulunmuş ikrârıyla yazılmış.

Henüz üzerinde bâkî

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Patešto⁶⁹ nâm kâfir üzerine sâbit olundu.

Meblağ

1300

*Gâ'ibâne*⁷⁰

Patešto bunda imiş.

Üzerinde bâkî

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Toma nâm kâfir üzerine sâbit olundu.

Meblağ

⁶⁷ Yun. Aghapitos, Αγαπητός.

⁶⁸ Yun. Paganitis (?).

⁶⁹ Yun. Patestos, Πατέστος; İtalyanca: Battista.

⁷⁰ Gâibâne (غائبانه): Arkadan, gizlice.

455

Filori

3

Sonra alınmış

İkrârıyla

Üzerinde bâkî

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Vasilika⁷¹ porotayorosu⁷² Todor Hunyât nâm kâfir eyitdi ki Ya'kûb Bey'ün hâs köylerin amele dutarken yeniçeriliğe alınacak oğlanlar için rüşvet akçesin benüm işimden bilüp altı bin rüşvet aldım ba'zı aldığım yere yine verdim ba'zı üzerimdedir deyü ikrâr etdiği sebebden deftere ketb olundu.

Sancağ beyi hîle etdi dermiş.

Üç bin mikdâr üzerinde bâkî

Sonra alınmış dedi Dâvud.

İkrârıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Francesko ve Karyot⁷³ nâm kâfirler ikrârlarıyla üzerlerine sâbit olan

Meblağ

300

Üzerinde bâkî

İkrârıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Papas Furuzina⁷⁴ nâm kâfir üzerine sâbit olan

Filori

4

Bâkî

⁷¹ Vasilika, Midilli kazasına bağlı Fesleke nahiyesinde bulunan bir köydür. Bkz. 367 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Râm-ili Defteri ile 101, 114 ve 390 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530)*, I, Karlı-ili, Agrıboz, Mora, Rodos ve Trbala Lîvâları: *Dişin*, Ankara 2007, s. 160.

⁷² Kâtip, Osmanlı toplumunda Hristiyanların ileri gelenlerini tanımlamak için kullanılan *kocabaşı* terimine karşılık gelen Yunanca bir unvan olan *protogeros* (πρωτόγερος) terimini **پورته یورسی** şeklinde yazmıştır. Bu unvan Evliyâ Çelebi tarafından “portoyoroz” şeklinde kullanılmıştır: “*Rum portoyorozları, yani şehir kehtüdaları vardır.*” Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümmülcine, Kavala, Selânik, Trbala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanyâ, Kandiye, Elbâsan, Obri, Tekirdağ*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, C. 2, İstanbul 2011, s. 611. Hristiyan cemaatlerin liderleri farklı dillerde *primates*, *primkur*, *knez*, *vojvoda* ve *protogeros* olarak geçerken, Yunancada *proesti*, *prouchontes*, *archontes* gibi çeşitli şekillerde isimlendirilmektedir. Bkz. Feryal Tansuğ, “The Kocabaşıs as Intermediaries?: The Local and Central Administration in Imvros/İmroz and Lemnos in the Early 19th Century”, *Belleten*, LXXVIII/281 (2014), s. 228.

⁷³ Yun. Kariotis, Καριώτης (Ikaria adasından).

⁷⁴ Yun. Efrosinos(?).

İkrâryyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Malkaralu Âmil Manika nâm kâfir üzerine sâbit olan

Meblağ

80

Sağrak

1

Cem'an

Beş bin yedi yüz kırk beş akçe

İkrâryyla

Sonra alınmış dedi Dâvud

Bâkî

Cem'an

Bu zikr olan üzerindedir

Sâbit olan efrencî filori

Cem'an

65

Altmış beş

Cemâ't-i Müslimânân

Hükümden almak fehm olunmaduğuyçün gelenün üzerinde bâkîdir almamışlar.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Nusret ve hâtunu ve Yoğun Ömer
üzerlerinde zâhir olan

Meblağ

1840

Timâr erinün âdemiymiş.

Keferi şebâdetiyle cemâ't-i kesîre

Gâ'ibâne.

Gâ'ibâne olduğuyçün alınmaya deyü buyuruldu.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Nâ'ib Hasan üzerinde sâbit olan

Meblağ

250

İkrâryyla

(s. 92) Sebeb-i tahrîr oldur ki, Re'is Süleymân üzerinde sâbit olan

Meblağ

80

İkrâryla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Na'iband Hamza üzerinde sâbit olan
Meblağ
200
Şebâdet-i müslimîn

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri İskender üzerinde sabit olan
Meblağ
335
Timârda imiş.
İkrâryla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Yûnus üzerinde sâbit olan
Meblağ
250
İkrâryla
Timârında imiş.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Süleymân ve Kosta Karaca üzerlerinde sâbit
olan
Meblağ
370
İkrârlaryla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Karagöz üzerinde sâbit olan bir dana ve nakd
Meblağ
95
İkrâryla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Çeribaşı Mahmûd üzerinde bir bârgîr sâbit oldu.
Kıymet
200
İkrâryla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Molova hisâr erenlerinden Mahmûd üzerinde sâbit olan
Meblağ
132
İkrâryla
Hisârda imiş.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Hoca İlyâs üzerinde sâbit olan
Meblağ
520
İkrârıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Aşçı Kemâl üzerinde sâbit olan
Meblağ
470
Bir bârgâr
İkrârıyla
Timârda imiş.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Hisâr Eri Çavuş Karagöz üzerinde sâbit olan
Meblağ
640
İkrârıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Kürt Hüseyin üzerinde sâbit olan
Meblağ
570
Cemâ'at-i kesîre kefere şebâdetiyle
İki(?) yüz ikrârıyla
İki yüz için ikrâr etmiş
Anun alınmasın buyurdular
Müslimânân

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Karaca üzerinde sâbit olan
Meblağ
190
İkrârıyla
Timârda imiş.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Hisâr Eri Mehmedî üzerinde sâbit olan
Meblağ
70
Hisârda imiş.
İkrârıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Hisâr Eri Abdî üzerinde sâbit olan

Meblağ
75
İkrâıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Azab Şîrmerd üzerinde sâbit olan

Meblağ

300

Anda aẓab imiş.

Be-gâyet fakîrmiş.

İkrâıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Ganî üzerinde sâbit olan

Meblağ

210

İkrâıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Azab Süleymân üzerinde sâbit olan

Meblağ

810

Anda aẓab imiş.

Be-gâyet fakîrmiş.

İkrâıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Küçük İskender üzerinde sâbit olan

Meblağ

68

İkrâıyla

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Murâd Bey Kulu Yûsuf üzerinde sâbit olan

Meblağ

700

Gâ'ibâne

Şehâdet-i müslimîn

Gâ'ibâne olduğıyçün kabûl olunmadı.

Ahnmaya.

Cem'an

Sekiz bin iki yüz seksen sekiz akçe

(s. 93) Cemâ'at-i Hazret-i Hüdâvendigâr *azçe nasrubû* kulları

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Aydın bin Abdullâh üzerinde sâbit olan

Meblağ

370

Gâ'ibâne

Şebâdet-i müslimîn

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Timâr Eri Dur Beyi elinden Sofi İpsamiya nâm kâfirün oğlu için Mahmûd'a

Kıymet

250

Bir kûrk verdik dedi.

Gâ'ibâne

Sâbit olmuş.

Şebâdet-i müslimîn

Cem'an

Altı yüz yirmi akçe

El-cümletân

15263

On beş bin iki yüz altmış üç

Tafsîl oldur ki, Frengistân'a kaçan kâfirlerün nefsi Midillü'den gayrı bağlarından ve bağçalarından ve değirmen ocaklarından ve harâb evlerinden mevkûf kalup beyliğe hükm olunup bey'-i men-yezîd olmağla satılup akçesi kabz olanların elli bir pâre nesneden

Meblağ

Cem'an

16697

On altı bin altı yüz doksan yedi akçe

Tafsîl oldur ki, Frengistân'a kaçan ve esîr olan kâfirlerün bağlarından ve bağçalarından ve değirmen ocaklarından mevkûf kalup beyliğe hükm olunup satılmağa câ'iz görülmeyüp ziyâde bahâ götürür deyü te'hîr olunan

Cem'an

Yüz elli iki pâredir.

Ve bunlardan gayrı on beş pâre bağ bey' olunup akçesi alınmayup ziyâde götürür deyü

*Ammâ defterde meselâ bir köye beş bağ kayd etmiş adıyla hiçbir cihetle tayîn etmemiş
Frenistan'a kaçıp bağı beylik olanın teftîş bağı timâr eri almış şimdi teftîşde kaçanın bağı
idiğü zâbir olmuş timâr eri benümdür dermiş defterde mu'ayyen değil mübbem şâhid de yok
vakt-i(?) ta'yinde tayîn evvelinde ol idiğüne şu asıl hîleler varmış.*

Kaziyye

Efrençî filori ki kabz olunmuşdur.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Türk donanmasında İmroz yağı iken Mihâl Angelo nâm kâfir esîr olup nefis-i Midillü'de Mihâl Zyako⁷⁵ nâm kâfirden otuz efrençî filori ve birisi gümüş karışık emânet komuş niçe zamânmış kalmış mezkûr Zyako ikrâr etdiği sebebden kabz olundu.

Makbûl

Mukarrerdir

Geldi kapuya

Gayri tenbîh edip kâdi dikkatiyle kul ta'yîniyle zâbir olmuş.

Kaziyye

Sebeb-i tahrîr oldur ki, nefis-i Molovo'da Dimitri Tarhaniyot kâfir ikrâr edip eyitdi ki kâfir zamânında bu zikr olan kal'anın subaşısına dört efrençî filori borcumdan ötürü bir pâre yer rehîn komuş idim şimdiki hâlde mezkûr yer de ve mezkûr meblağ da elimdedir dediği sebebden mezkûr filori kabz olundu.

Dâvud'un tenbîh kâdının sa'y-i istikâmetiyle zâbir oldu.

Makbûl

Mukarrerdir

Geldi kapuya

(s. 94) Tafsîl oldur ki, cezâre-i Midillü'de kefereden zâ'id bulunup harâcları alınan budur ki zikr olunur.

Cem'an

Meblağ

22338

Yirmi iki bin üç yüz otuz sekiz akçe

Tafsîl oldur ki, cezâre-i Midillü'de keferede zâ'id bulunup üzerlerinde bâkî kalan budur ki zikr olunur.

Cem'an

Meblağ

30831

Otuz bin sekiz yüz otuz bir akçe

⁷⁵ Yun. Dyakos, Διάχορ (Papaz yardımcısı).

Tafsîl oldur ki, cezîre-i Midillü'de kefereden zâ'id bulunan hânelerden harâcları harâcîler⁷⁶ üzerine Hazret-i Hüdâvendigâr emriyle kefereden cemâ'at-i kesîre şehâdetleriyle zâhir olan meblağlardır ki zikr olunur.

Seb' ve seb'in yılında gelen harâcî üzerine sâbit olan

Meblağ

1652

Bin altı yüz elli iki

Seb'a yılında varandan alınup bâkîsi afv olunmak buyuruldu.

Sitte ve seb'in yılında gelen harâcî üzerine sâbit olan

Meblağ

1321

Hamse ve seb'in yılında gelen harâcî üzerine sâbit olan

Meblağ

646

Erba'a ve seb'in yılında gelen harâcî üzerine sâbit olan

Meblağ

229

Selâse ve seb'in yılında gelen harâcî üzerine sâbit olan

Meblağ

90

(s. 95) İsnâ ve seb'in yılında gelen harâcî üzerine sâbit olan

Meblağ

90

İhdâ ve seb'in yılında gelen harâcî üzerine sâbit olan

Meblağ

90

⁷⁶ Haraç tahsildarları Osmanlı arşiv belgelerinde yaygın olarak *harâccı* olarak isimlendirilmekle birlikte bazı münferit örneklerde *harâcî* kullanımına da rastlamak mümkündür. Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks I. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: V, Ankara 1998, s. 225, 255, 267, 426; "Harâcî Süleymân'a verildi" örneği için bkz. H. M. Bostancı, "19 Numaralı Mühimme Defteri", s. 414-415. Aynı hükümde "harâccı" imlâsıyla da yazılmıştır.

Aya Todora⁷⁷ porotayorosu Palaloğ⁷⁸ nâm kâfir her senede zımmîlerden aldığı harâcdan üzerine sâbit olan

Meblağ

520

Yekûn

4618

Kâfirler sipâhîlerle da'vâ edüp demişler kim harâcımızı sizler cem' ederdimiz biz size verdik deyü kâdi önünde beraber olup şühûd ihzâr etmeden sipâhî keferıyla bitişmiş⁷⁹ andan sonra da'vâ etmemişler vâz gelmişler.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Hazret-i Hüdâvendigâr *azze nasrubû* emriyle cezîre-i Midillü teftîşine varacak hazîneye harâcîler harâcın teslim ettiği hânelerün kim iki bin dokuz yüz otuz dokuz hânedir bu zıkr olan hânelerden bu fakîr teftîşiyile yedi yüz elli altı hâne bulundu iki yüz neferi nev'dir harâcları hazîneye teslim olunmazmış eyle olsa zâ'id bulunan beş yüz elli altı hânelerün her birinün üzerlerinde bâ'zısının on bir yıllık harâcı bulundu ve bâ'zısının on yıllık ve bâ'zısının sekiz yıllıktır tâ bir yıla varınca şol hâneler ki harâcın harâccılar üzerine isbât etdi kefereden cemâ't-i kesîrenün şehâdetiyle Hazret-i Hüdâvendigâr *azze nasrubû* emr ettiği sebebden kefereden cemâ't-i kesîrenün şehâdeti mesmû' olmağın şol hâneler ki el-ân harâcları üzerlerindedir kabz olunup esâmisiyle deftere sebt olundu ve şol haneler ki isbâtından âciz oldu esâmisiyle defterde harâcları üzerlerine bâkî kayd olundu. Şöyleki vâki'-i hâldir î'lâm olundu.

(s. 96) Tafsîl oldur ki, mürde ve tekrâr ve Frengistân'a kaçmışlar ve İslâmbol evleri ve ma'dûm yüz elli bir hânelerdir bâ'zı sekiz yıllık ve bâ'zı üç yıllık tâ bir yıla varınca her yılı harâcîler defterde buldukları sebebden harâcların alup köylerinden salmağla hazîneye teslim ederlermiş cem'an harâcları her hânenün dokuzar akçe harâcı bile beş bin doksan dokuz akçedir bu meblağdan ziyâde seb'a yılında gelen iki bin on sekiz akçe aldığı kefereden her köyün halkı şehâdet etdiler hükmi-şerîfde kefereden cemâ't-i kesîrenün şehâdeti değil n'olsun denüldüğü sebebden zâhir oldu ve sitte yılında gelen beş bin akçedir zâhir olmuş ve dahi kefereden bâ'zı kimesneler harâcım kırk akçedir deyüverirmiş hâl budur ki defterde otuz akçedir seb'ada gelen harâcî üzerine bu tarîkden bin beş yüz on sekiz akçedir ve sitte yılında gelen harâcî üzerine bin beş yüz on sekiz akçedir.

⁷⁷ Aya Todor, Midilli'nin Molova kazasına bağlı Herese nahiyesinde bulunan bir köydür. Bkz. 367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile 101, 114 ve 390 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530), I, Karlı-ili, Agra-boz, Mora, Rodos ve Trhala Linâları: Dizîn, s. 157. Kâtip, Todor kelimesini defterde hep se (س) harfiyle yazmıştır.

⁷⁸ Yun. Palaeologhos, Παλαιολόγος.

⁷⁹ Bitişmek: Hesaplaşmak, ödeşmek.

Bu arz olunup vâcibdir ki asıl defterden çıkarıla yedi sekiz yılmış çıkarmazlarmış varan harâccılar.

Meselâ mürde için köylerine beşer akçe salacağın onar salup beşerin kendi alurmuş.

Cem'an

Ziyâde bulunan hânelerden tekrâr kabz olunmağla sekiz yüz seksen dokuz hâne hesabı aldı bu cümleden kabz olunan meblağ yirmi iki bin üç yüz otuz sekiz akçe oldu her hânedan dokuzar akçe harc ifrâz olundu cem'an sekiz bin bir akçe oldu.

İleyh

Hazîne-i Âmire'ye gidecek meblağ on dört bin üç yüz otuz yedi akçedir.

(s. 97) Sebeb-i tahrîr oldur ki, Molova kal'asında kefereden niçe kimesneler Zeynüddîn oğlu Mehmed Çelebi'yi ihzâr edip eyitdiler ki bir yağı kâfir gemisi illik sûretinde cezîreye yemiş almağa geldi biz sana gelüp haber verdikden sonra senünle bile kâfirleri dutup gemisin aldık iki bin sekiz yüz nakd akçe ve on efrencî filori aldun beyliğe teslim etmedün dediler mezkûr Mehmed ikrâr edip eyitdi ki iki bin altı yüz akçe ve on efrencî filori aldım arz olunup bana sadaka olundu dedi ammâ isbât etmedüğü sebebdan deftere ketb olundu.

Mukayyed olman buna dediler.

Sebeb-i tahrîr oldur ki, Molova kal'asında bir kenîsâ içinde bir sûret var üzerinde gümüş bin beş yüzlük vardır dediler mukavvimler eğer sûret bozulmayup kefereye gümüşüyle satılsa haylice meblağ eyler dedükleri sebebdan deftere ketb olundu.

Arza muhtâc

Tafsîl oldur ki, timâr erleri ve kâfirler inkârdan sulh tarîkiyle verdikleri ve ba'zı ikrârlarıyla tazmîn olan harâc akçesi budur ki zikr olunur.

Timâr Eri Süleymân ve İskender ve Mehmedî ve Aşçı Kemâl ıslâh tarîkiyle inkârdan

600

Timâr Eri Hızır ve Hüseyin ve Karaca inkârdan ıslâh tarîkiyle

700

Ve Paganit nâm kâfirden ikrârıyla tazmîn

370

(s. 98) *Tafsîl oldur ki*, yeniçeri oğlanı cem' olunduğu vakt kefereden bir niçe kimesnelere akçe verip oğlanlarımız için sancak beyine ve emînine ve pâdişâh kullarına yine verin deyüverdikleri kabûl olunmayup yine ol def'a ve sonra sâhiblü sâhibine teslîm olunup teslîm[i] sâbit olan bunlardır ki zikr olunur.

Na'l-band Hamza elinden sâhibine teslîm
200

Umûr elinden sâhibine teslîm
1800

Azab Hasan elinden sâhibine teslîm
550

Toma kâfir elinden sâhibine teslîm
300

Selmân elinden sâhibine teslîm
1100

Yûnus elinden sâhibine teslîm
550
Sagîr
1
Filori

İskender elinden sâhibine teslîm
65

Timâr Eri Hoca İlyâs elinden sâhibine teslîm
220

Mahmûd elinden sâhibine teslîm
162

Mustafa elinden hemân ol def'a sâhiblerine teslîm
3200
Karagöz elinden sâhibine teslîm
300

Çalabvermiş elinden sâhibine teslîm
500

Şîrmerd elinden sâhibine teslîm
300

Abdî elinden sâhibine teslîm
25

Vasilika porotayorosu elinden sâhibine teslîm
3000

Timâr Eri İlyâs [elinden] sâhibine teslîm
550

Paganit nâm kâfir elinden sâhibine teslîm
1230

(s. 99)

Hazret-i Hüdâvendigâr *azze nasrubû* emriyle cezîre-i Midillü'de yeniçeri oğlanı cem' olunduğu vakitte beş nefer oğlan her biri bir tarikle kaldıkları sebebden deftere ketb olunup arz olundu.

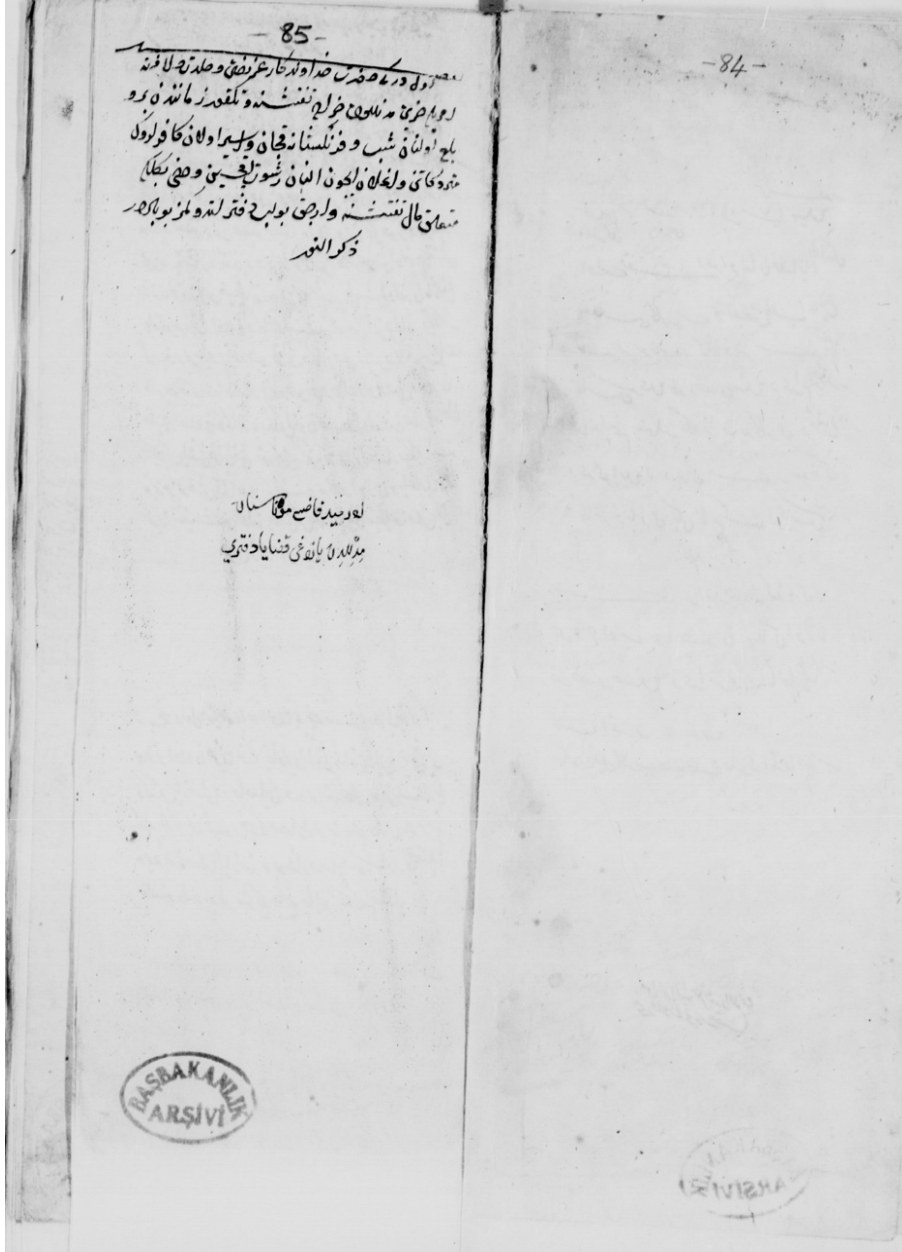
Arz olunan oğlanların birisi Çeribaşı Mahmûd elinden alındı ve birisi dahi küçüktür hizmete yaramaz deyü liman başında almayup koyup gittükten sonra mezkûr oğlançün müslümân olup sancak beyi ma'rifetiyle Yazıcı Mustafa nâm kimesne alup mu'allime verip Kur'ân⁸⁰ ta'lîm etdirmiş.

Ve dahi zikr olan beş nefer oğlanlardan üç nefer oğlan ki getürülmedüğüne sebep bu oldu birisi Çeribaşı Mahmûd elinde idi cezîre içinde dağa kaçmış teftiş edip ele getürmedi ve birisi dahi hisâr erenleri kethüdâsı elinde idi gâyet hasta olduğu sebebden getürülmedi ve birisi dahi Re'is Süleymân ikrâr edip eyitdi ki benüm elimde Porotar⁸¹ nâm kâfirin bir oğlanı nâ-bedîd oldu dedi mezkûr oğlanun anası elbette oğlanum buluversin dediği sebebden mezbûr Süleymân'a bul deyü hükm olunduktan sonra bulunmadı şolki vâki'-i hâldir i'lâm olundu.

⁸⁰ Kâtip, söz konusu kelimeyi elif harfiyle başlatmıştır: **اٰلِیٰ**. Ancak Kur'ân kelimesi anlamca daha uygun gözükmektedir.

⁸¹ Yun. Protar(?), Πρωτάρις(?).

Ek 2: Faksimile: BOA, D.M. d., 36806, s. 85-99.

87 - 86

بوقیسیان باشا رود و ایندر ایسره باوه غوز
چولور اینک بوردور

سبکده او ایچ کیمنین مه نوبن و نلسنا چانه و کیمیا اهلده ن
و ناملو لیطیح برن ماننح صانی لوس بوله ن کا ور که اولور ن
و نچا اولور ن و باشکدن بکلن تشراش شهرکان نفس باو نکر
خانی اولور موز و باشکده و نچا اولور لکون لورن صا جلم موز
و ادر بعضی عودن ضمو صنبا ملک او ن حکم موز واردر
مجموعه باشا زمانه ن بودیدر لکین حاله عرض او یسره نکتش
اندر موز جو ضمیمه نزله ایزیکان سبکده نیشا و اندر نا مقدم
بازاریوز نل اهلده ن و کاکا نکتش او حی ان کان حکام
گستره لر شیوه یقد جو فرق کانه صنی نکلر و کاکا لیک لیک ای
وار بودنه ی لدا ملک موز جو تضره لر بعضی قلعو ن
صایح اهلده ن دکا لک ایچون ضبط اولور نده ن صا جو شاه
کلچی باشی قرالتش شهرکان کنن نتمنار نشا که بکلر نسنه
و بر موزوش الحاصد لکینس مه نلو اولور ن و باشکدن نچا
لرن نکتش اولور نیش بر موز ایدر مال بکلر صامس بکلر
هقی زیبار اولور دیر

آهنگارانی
معماری
تعمیراتی
سازمانی
فنی
تاریخی

سبعه ده دره شیمی اولانان مال خرابیده و باشکده و باشکده
ما اولورده و دوسمن او جانک ندرن و شمس کلکندن هقی اوج اولور ن

مملور ۳۴ ۴۵ ۵۵

مملور ۳۴ ۴۵ ۵۵

سبعه ده دره ایسره نکلر اهلده ن مال یک دفعه نشا لکتش
خرابیدن و نلسنا چانه کافر و ن کلکنا تدن قس کلکندن
و نتمنارین و نعلنه لکون لانه لکون و بونا ن فلور بد ن

مملور ۳۴ ۴۰

۱۱۰۸۱۰

الحله مملوری ۱ ۵ ۴ ۵ ۱ ۵ ۴

بوز ای این شهرن سبکده اولور ن

الحله مملوری ۲ ۴ ۹ ۴

اکبیر ان لیکر طمسان دن

که مشی صنوف و لومش بان
۳ ۴
۲ ۳

دو جو تم بار
۳ ۴

سبکده او ایچ کیمنین مه نوبن و نلسنا چانه و کیمیا اهلده ن
بوقیسیان باشا رود و ایندر ایسره باوه غوز
چولور اینک بوردور

کسب بازشش در حاصلین و دیر شهرکان بعضی کلکنا
کله باکو کنن مسورج بکه هصارا لر بنه علو خاکلی ماز بون
ویجه لده صاا ایازنده و بوشار هصار سولسله لر فضل
قلسون دیر لکه شوک واقع حاله در اهل لوهی
نوسوز لکم که بدو شامیر کوشش شوه با قیر و تفکیک ناهیه اولور لیک
اولور ناملون باچار ن تمارا نکل اولور عمل سنجاق کلکنا لاسن
تیارا زنده اولور ن خاملر ن سوز هم اکلر بلا شتر دیر

90 -
 سیدم اولدی دیک جلدی سنا تم تبار الی عی زور زری کافون
 سنی سولدی دیک سنا وجوه الدن سنا کله سنی دیک و کتی صفر
 و الی دیک لوم صفا سنا لک لور کور صفر سنا لک لور سنی دیک
 سینه جرح اولدی و سنی لای سینه قاضی حکم سلطانیا بعد
 فصوصی حکم نقیشتی لای مکن نوم قنوم فری و سنی دیک
 سیدم اولدی بلو مصطفی سنا لک لور کور کتی دیک سیدم
 لعیط ط النور فکرت لعیط

قصه در فار شایان
 سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 سنی سنا لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک

سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 دیک سنا لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 سنی دیک سنا لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 سنی دیک سنا لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک

چاه کیردن
 سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 کافور لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک

سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 کافور لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک

سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 کافور لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک

سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 کافور لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک

سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 کافور لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک

سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 کافور لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک

سیدم اولدی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 کافور لک لور سنی دیک سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک
 لک لور سنی دیک سنی سنا لک لور سنی دیک

- 94 -

معصوم دره جری مدینه لقمه زاید بویس خراجی
 امانی معمر که ذکر لغیر
 ۳۳۳۳۳۳۳۳
 نام اگر اوچ بود از نو سکا لیج
 معصوم دره جری مدینه لقمه زاید بویس خراجی
 امانی معمر که ذکر لغیر
 ۳۳۳۳۳۳۳۳
 اتوزیل سکا یوز اتوز بر اچ

- 95 -

لبن مسمس بلن کلان خرابی اوز زنه نایب لقمه
 ۹۰
 لقمه ی مسمس بلن کلان خرابی اوز زنه نایب لقمه
 ۹۰
 لایق و ن بورت بوری بلا لوشونا کاف و کسین
 ذمیله ن لایق و ن خرابی اوز زنه نایب لقمه
 ۲۰
 ۴۶۱۸

سید و اولی دره حضرت خردانه کا خرفق اویا خری مدینه
 نقتش دارجن خرنیه خراجی خراجی تسلیم آدی
 خانک و کلمه کیم طغوز زانو طغوز خاند ربه اوله
 خانک بونقیر نقتش با بدی بجز ای تر خان بولد خراجی
 خراجی خرنیه تسلیم اولنوشن ایا اوس زاید بولان
 بیس بجز ای تر خانک اوله هر بویس اوز زلین بعضی
 سنون لادن یاق خرابی بولدی بعضی سنون اونه یاق بعضی
 سنون سکا یاق در تاپ ایا وار چر شول خانک خراجی
 خراجی اوز زنه انبار تانه لغیر جماعتین نون شاکام
 حضرت خردانه کا خرفق احوالید بوسید لقمه ن بعضی
 کیشا نون شمات مسموچ اولن لقمه شول خانک لادن
 خراجی اوز زلین در بعضی اولنوب سامیام و قدر نبت
 اولدی و شول خانک لادن نانتدن عاج اولدی سامیام
 و قدر خراجی اوز زلین باقی قید اولدی شوک
 و لقمه حال در اعلام اولدی

- 94 -

معصوم دره جری مدینه لقمه زاید بویس خراجی
 امانی معمر که ذکر لغیر
 ۳۳۳۳۳۳۳۳
 نام اگر اوچ بود از نو سکا لیج
 معصوم دره جری مدینه لقمه زاید بویس خراجی
 امانی معمر که ذکر لغیر
 ۳۳۳۳۳۳۳۳
 اتوزیل سکا یوز اتوز بر اچ

معصوم دره جری مدینه لقمه زاید بویس خراجی
 خراجی اوز زنه حضرت خردانه کا خرفق جماعتین
 شمات لایق ظاهر اقله ن مبلغه رکه ذکر لغیر

معصوم بلن کلان خرابی اوز زنه نایب لقمه
 ۱۶۵۳
 سنون لادن ایا
 سنون مسمس بلن کلان خرابی اوز زنه نایب لقمه
 ۱۳۲۱
 خرفق مسمس بلن کلان خرابی اوز زنه نایب لقمه
 ۶۶۶
 اربع مسمس بلن کلان خرابی اوز زنه نایب لقمه
 ۲۲۹
 نقره مسمس بلن کلان خرابی اوز زنه نایب لقمه
 ۹۰

